

Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım*

Ali Rıza GÜL**

Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım

Özet ▶ İmam Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, Hanefî Mezhebinin en önemli fakihleri arasında yer alır. Aynı zamanda o, adıyla anılan bir mezhebin İmamı kabul edilecek kadar Akaid ve Kelam ilimlerine vakıftır. Diğer İslam ilimlerinde de gayet yüksek bir mertebeye sahip olan Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı bir tefsiri bulunmaktadır. Dirayet tefsirinin ilk ve önemli temsilcilerinden olan bu eserinde o, ayetleri açıklarken mesnetsiz hareket etmemekte, belli bir nizam ve tertip içerisinde birtakım veri kaynaklarından yararlanmaktadır. Biz bu kaynakları, biri dahili (zorunlu, zaruri, birincil), diğeri harici (gerekli, tali, ikincil) olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Kur'an'ın Kur'anla, sünnetle, Arap lügatiyle, nüzul sebepleriyle, yazım ve kıraat farklılıklarıyla tefsiri dahili kaynakları oluşturmaktadır. Harici kaynaklar ise, Arap Edebiyatı ve Belâgatinden, sahabe kavillerinden, tâbiînin ve diğer ulemanın fikirlerinden, mezheplerin görüşlerinden, örf ve gelenekten ve İsrâîlî rivayetlerden meydana gelmektedir. Tefsir geleneğinde bunlar müfessirlerin çoğu tarafından başvuru alan veri kaynakları arasında yer almaktadır. Bu makalenin konusu, Mâtürîdî'nin atıfta bulunduğu bu veri kaynaklarını ortaya koymaktan ibarettir.

An approach to the Mâtürîdî's Data Sources that he used them in Ta'wilâtü'l-Qur'ân in the context of Ahkam Verses

Abstract ▶ Imam Abû Mansûr Muhammad al-Mâtürîdî is among the most important jurists (*al-fuqahâ*) of the Hanafi Sect. At the same time he has deep knowledge of the science of faith (*al-Aqîda*) and theology (*al-Kalâm*); so, he is considered the Imam of a sect known by his name. Mâtürîdî, who has also a very high order in other Islamic sciences, has a great work named *Ta'wilâtü'l-Qur'ân*.

* Bu yazı, 4-6 Mayıs 2015 tarihlerinde Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Dintanu Bölümü'nde düzenlenen Uluslararası Mâtürîdîlik Sempozyumu'nda "Ahkâm Ayetleri Bağlamında Mâtürîdî'nin Tefsir Yöntemi" başlığı altında sunduğumuz tebliğden üreterek makaleye dönüştürdüğümüz biçimindedir.

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Prof. Dr. alirizagul@hotmail.com

He has benefited from a number of data sources in a certain order and arrangement when he has interpreted the verses in this work that one of the first and most important representatives of intellectual commentary (*al-tafsîr al-dirâya*). We can divide these sources into two groups; one of them is internal (mandatory, essential, primary) and the other is external (essential, subsidiary, secondary). Exegesis of the Qur'ân with the Qur'ân, the tradition (*al-Sunna*), the Arabic language, revelation occasions, the writing and recitation differences constitute the internal sources. The external resources take place from Arabic Literature and the eloquence, the view of Companions (*al-Sabâba*), the ideas of the next generation (*al- Tâbiîn*) and the other scholars, the views of the sects, the customs and the Jewish rumors. These are among the data sources referenced by many of commentators in the tradition of commentary. The subject of this article consists of exploring those data sources referred by Mâtürîdî.

A. Giriş

Abbasilerin zayıflarken, onlara bağlı bir beylik olan Samanilerin ve hassaten Mâverâünnehir bölgesinin ilmen, siyaseten ve iktisaden güçlenmeye başladığı bir dönemde Semerkand'ın bir mahallesi veya köyü olan Mâtürîd'de İslam ilimlerine aşırı düşkünlüğü ile bilinen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944), İslam ilimlerinde kendisine, “şeyh, imam, şeyhülislâm, reîsü meşâyihî Semerkand” unvanları verilecek kadar yüksek bir ilmi mertebeye ulaşmıştır.¹

Mâtürîdî, İslam ilimlerine derin vukufiyetini, irili-ufaklı on beşin üzerine çıkan eserinde yeterince göstermiştir. Onun, günümüze ulaşan eserlerinin en önemlilerinden biri olan *Kitâbü't-tevhîd*, İslam'ın temeli olan Allah'ın birliği konusunu ayrıntılı olarak ele alan muhteşem bir eserdir.² Diğer eseri, Kur'an'ı ilk ayetinden son ayetine kadar tefsir ettiği *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsiridir. O, ilmi

¹ Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Cilt: XXVIII (ss. 146-51), 2003, s. 149; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, İlmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yay., 2005, C. I, Tahkik edenin yazdığı *Mukaddime*, s. 29m.

² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbü't-tevhîd*, thk. B. Topaloğlu – M. Aruçi, İstanbul: İrşâd Kitap Yayın Dağıtım, ty.

olgunluk dönemlerinde yazdığı ve büyük oranda Semerkant'taki Cüzçâniye Medresesi'nde verdiği tefsir dersleri için hazırladığı metinlerden oluşan bu eserinde,³ ayetlerin şümulüne giren hemen her konuda fikirlerini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Diğer eserlerinin kaybolması, kaybolmayanların da genellikle iman ve tevhid konularıyla ilgili olması –ki, bunlar tefsirinde zaten mevcuttur-, onun tefsirinin önemini daha da artırmıştır. Onun, Kur'an'ı yorumlarken izlediği harikulâde yöntem, son zamanlarda bilim dünyasının dikkatlerini tefsirine çekmiştir. Bu eser, Mâtürîdî'nin görüşlerini incelemek isteyen bir araştırmacı için vazgeçilmez en temel kaynaktır.

Kısaca değindiğimiz üstün meziyetlerine rağmen, biz bu araştırmamızda Mâtürîdî'nin tefsirini özel olarak ele alıp tanıtacak değiliz. Araştırmamızın gayesi, bundan ziyade, bu saygın alimin tefsirinde dayandığı kaynakları ve uyguladığı veri toplama tekniklerini inceleyerek, araştırmacıların dikkatlerine sunmaktan ibarettir. Böylelikle, sadece onun değil, aynı zamanda klasik dönem müfessirlerinin hemen tamamının esas aldığı kaynakları da önemli ölçüde ortaya koymuş olacağız. Araştırmamızı, biri dahili veya birincil, diğeri harici veya ikincil kaynaklar olmak üzere iki bölüm üzerinden hareketle yürüteceğiz. Araştırmamızın her aşamasında örneklerimizi mümkün olduğunca ahkâm ayetlerinden seçeceğiz.

B. Dayandığı Dahili Kaynaklar

İbn Kesîr (ö. 771/1369), tefsir yapmanın en sağlıklı yolunun, Kur'an'ı, Kur'an'la, sünnetle, lügatle ve selef alimlerinden nakledilen görüşlerle açıklamak olduğunu, Kur'an yorumunda doğruluk derecesinin yükseltilmesi ve hatanın en aza indirilmesi için bu metotlara uyulması gerektiğini belirtirken,⁴ esas itibarıyla,

³ *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın, Mâtürîdî'nin Cüzçâniye Medresesi'nde verdiği tefsir derslerinde öğrencilerinin aldığı notlardan oluştuğu yönünde bir kanaat vardır (Bekir Topaloğlu, "Te'vilâtü'l-Kur'ân", *DİA*, Ankara: TDV, C. XLI (ss. 32-33), 2012, s. 32). Fakat bu eserin elyazmaları arasında çok büyük farkların bulunmaması, bu kanaati şüpheli hale getirmektedir. Zira çok sayıdaki öğrencinin aldığı notlar bu kadar yeknesak olamaz. Gerçek şu ki, elimizdeki tefsirin metni baştan sona bizzat Mâtürîdî'ye aittir.

⁴ Ebu'l-fidâ' İsmâil b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Gize: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000, C. I, s. 6, 11.

bir yorum metodolojisinden ziyade selef tefsirine yön veren veri kaynaklarını ve ona hakim olan alıntılama tekniklerini zikretmiş olmaktadır.

Selef alimleri,⁵ Kur'an'ı açıklarken, sadece ayetlerle, hadislerle ve basit lügavi izahlarla yetinmemişler, daha başka veri alanlarına da yönelmişlerdir. Gerek Sahabiler, gerekse tâbiiler, Arap dilinin üslup ve inceliklerine, Arap edebiyatına, cahiliye şiirine, Arapların örf, adet ve geleneklerine, ayetlerin nüzul sebeplerine, kıraat farklılıklarına ve Ehlikitaptan gelen İsrâîlî haberlere atıfta bulunmuşlardır.⁶ Tâbiîn döneminden itibaren müfessirler sahâbî kavillerine de özel bir önem vermişler, onları bu kaynaklara dahil etmişlerdir. Birini diğerine feda edemeyeceğimiz bu kaynaklar rivayet tefsirinin temel veri alanlarını oluşturmaktadır.

Bu yöntemlerden Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle ve nüzul sebepleriyle tefsiri özel bir öneme sahiptir. Ayetlerin anlamlarının çözümlenmesinde, kıraat farklılıklarına (yedi harfe ilişkin farklılıklar dahil) ve Arap lügatine dayanmak da birinci dereceden önemlidir. Kur'an metniyle doğrudan ilişkili olan, onun ilk ve yüzeysel tefsiriyle kolaylıkla ilişkilendirilebilen, kısacası Kur'an'ın içinden diyebileceğimiz bu kaynaklara "dahili kaynaklar" adını verebiliriz. Selef alimleri başta olmak üzere, klasik dönemin bütün müfessirleri de bu kaynaklardan yararlanmışlardır. Hanefî ilim geleneğinin içerisinde yetişen Ebû Mansûr Mâtürîdî de eserinde klasik tefsir anlayışının bilgi ve yorum kaynaklarından azami derecede istifade etmiştir.

1. Kur'an

Mâtürîdî'nin zamanına kadar oluşan tefsir anlayışında konulu bir yöntem geliştirilmemiş veya bir tefsir tekniği olarak konulu yöntem kullanılmamıştır. Klasik dönem tabir ettiğimiz bu zaman kesitinde sureler Mushaf tertibine göre tefsir edilmiştir. Mushaf tertibini izlemek, müfessire birtakım kolaylıklar sağlamakla birlikte, bazı sorunlar da çıkartır. Bunların başında Kur'an'ın anlamsal bütünlüğünün gözden kaçırılması tehlikesidir. Selef müfessirleri bu sorunu ayetler

---

⁵ Genel olarak selef kelimesi ile, Ebû Hanîfe ve öğrencileri gibi dinde mezhebi taklit edilen ve izi takip edilen müçtehit alimler, sahâbîler ve tâbiiler kastedilmektedir. Biz de bu tanıma dayanarak, selef alimleri tabiriyle sahabilerin ve tâbiilerin alim olanlarını kastediyoruz. Selef kavramının bundan başka anlamları da bulunmaktadır. Bkz. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mewsû'atü keşşâfi istulâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, Beyrût: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1997, s. 968.

⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 230-32, 240-41.

arasında birtakım ilişkiler kurarak sağlamaya çalışır. Bundan ötürü tefsir geleneğinde Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmenin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Sonraki müfessirler tarafından da benimsenen ve özenle uygulanan bu yöntemde ayetler birbirine referans edilerek açıklanır. Diğer referans alanlarının tamamı bundan sonra gelir.

Kur'an'ı baştan sona genel olarak Mushaf tertibiyle tefsir eden Mâtürîdî de aynı yolu izleyerek, ayetler arasında ilişki kurma ve konu bütünlüğünü yakalama hususunda gerekli özeni göstermiştir. Mâtürîdî, yürüttüğü bu zihinsel süreçte, bir taraftan ayetleri birbiriyle ilişkilendirmeye çalışırken, diğer yandan da Kur'an onun tefsir anlayışını ve tefsir yapma biçimini derinden etkilemiş, ayetlere yüklediği anlamları önemli ölçüde belirlemiştir. Dahası, bu ilahi kitap, onun sadece tefsir anlayışını değil, aynı zamanda dini görüşlerini de şekillendiren en temel kaynak olmuştur.

Mâtürîdî'yi, ayetleri bir araya getirerek yorumlamaya iten sebep, Kur'an'da birbiriyle aynı olan, münasebeti bulunan veya birbirini tamamlayan ayetler bulunmasıdır. Bazen de ayetlerden bir kısmı diğerlerinin yanlış anlaşılmasını önleyen açıklamalar içermektedir ki, böylesi ayetlerin birlikte tefsir edilmesi zorunludur. Yenmesi helal olan etleri açıklayan ayetler bunun açık örneğini oluşturur. *“Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası için kesilenler; canı çıkmadan boğazladıklarınız haricinde boğulmak, [herhangi bir şeyle] vurulmak, düşmek, boynuzlanmak, canavar [tarafından] yenilmek suretiyle ölen [hayvanlar]; [put vb. işleve sahip] dikitlerin üstünde / çevresinde boğazlanmış olan [kurbanlar] ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar fasıklıktır.”*⁷ ayetinden, ilk bakışta, etleri helal olanları da dahil bütün hayvanların kanlarının haram olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Eteri haram olan hayvanların kanlarının haram olduğunda ise hiçbir şüphe yoktur. Fakat etleri helal olan hayvanlara gelince, eğer onların kanları haramsa, içerisinde kan bulunduğu için etlerinin de haram olması gerekir. Oysa durum böyle değildir. *“De ki, bana vahyolunanda, et yiyen kişiye, leş veya akıtılmış kan veyahut necis olması sebebiyle domuz eti ya da fasıklık olsun diye Allah'tan başkası için kesilen [hayvan] dışında haram kılınan bir şey bulamıyorum. Ancak kim mecbur kalır da isyan etmeksizin ve haddi aşmaksızın [bu haram etlerden yerse], Rabbin*

---

⁷ Mâide (5), 3.

*merhametli bir affedicidir.*⁸ ayeti maksadı ortaya koyuyor. Ancak bu ayetin zahirinden, İslam'da yenilmesi haram olan hayvanların dörtle sınırlı olduğu, bunların dışındaki her hayvanın etini yemenin helal olduğu gibi yanlış bir sonuca ulaşmak da mümkün olabiliyor. Öte yandan bu ayette nitelendirilen etlerin yalnızca yenilmesi haram kılınırken, önceki ayette böyle bir kayıt yer almıyor. Bunlar vb. problemler bu iki ayeti birlikte ele almanın zaruri olduğunu gösteriyor.

Tefsirini, sureleri vahiy sırasına göre değil de Mushaf sırasına göre telif eden Mâtürîdî, bu yöntemin bir gereği olarak, ilk önce Mâide Suresinde geçen ilk ayeti açıklıyor. Gayet uzun tuttuğu bu açıklamasında En'âm Suresinde yer alan ikinci ayete herhangi bir atıfta bulunmuyor.⁹ Aynı konuyla ilgili olan bu iki ayet arasındaki anlamsal paralellğe ikinci ayeti açıklarken değiniyor. Fakat bunu, bu ayette zikredilenler dışında haram kılınan başka etler bulunup bulunmadığı konusunda görülen belirsizliği gidermek için, yani ihtiyaca binaen yapıyor. Ayrıca ayetin "*Kim mecbur kalır da isyan etmeksizin ve haddi aşmaksızın...*" kısmını açıklarken de "Daha önce bunu ve [müfessirlerin] görüşlerini zikrettik." ve "[Müfessirlerin] bu ayetin yorumuna ilişkin görüşlerini ve ihtilafları kitabın başında zikrettik." cümlelerini kuruyor.¹⁰ Tefsirinin ilgili cildinin edisyon kritiğini yapan E. Boynukalın, onun bu cümleleriyle Bakara Suresi'nin 173'üncü ayetine atıf yaptığını belirtiyor ki,¹¹ bizim kanaatimiz de bu yöndedir.

Kur'an'da, ele aldığımız bu iki ayetin ortak konusuyla ilgili iki ayet daha yer almaktadır. Bunlardan biri, Bakara Suresi'nin az önce zikrettiğimiz 173'üncü ayetidir. Mâtürîdî bu ayeti tefsir ederken, konuyla ilgili diğer ayetlerin tamamına gönderme yapmıyor, yalnızca ayetteki "kan" kelimesiyle hayvanların kesim esnasında akan kanlarının kastedildiğini söylerken, En'âm Suresinin 145'inci ayetindeki "akan kan" ifadesini delil gösteriyor.¹² Konuyla ilgili diğer ayet, Nahl Suresinin 115'inci ayetidir. Mâtürîdî, Mekke döneminin son zamanlarında vahyedilen, dolayısıyla En'âm Suresinin 145'inci ayetiyle zamandaş olan bu ayeti yorum-

⁸ En'âm (6), 145.

⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 141-49.

¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 241-42.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 242 (12 numaralı dipnot).

¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 310-14.

larken diğer ayetlere değinmiyor, fakat cümleleri önceki ayetlere getirdiği yorumların özeti niteliğini taşıyor.¹³ Onun aynı konuya ilişkin ayetlerin tefsirinde yetersiz gibi görünen bu tavrı çağdaş atıf tekniği bakımından eleştirilebilir; fakat bu tür atıfları ihtiyaca binaen yapması, onu bu konuda anlamamız ve mazur görmemiz için yeter sebeptir.

Mâtürîdî, sadece aynı konuyla ilgili ayetler arasında paralellik kurmakla yetinmiyor, konu dışında da birtakım münasebetler bularak ayetleri birbiriyle irtibatlandırıyor. Onun tefsirinde bazı ayetlerin gramer yapıları arasındaki ortaklık, bu münasebetlerin başında yer alıyor. Mesela o, örnek olarak ele aldığımız konuyla ilgili olarak yukarıda zikrettiğimiz ayetlerin her ikisinde de neredeyse tamamen aynı kelimelerle yer alan “*Kim mecbur kalır da isyan etmeksizin ve haddi aşmaksızın...*” ifadesinin, gramer bakımından “*Cariyeleri sahiplerinin izniyle nikahlayın; onlara ücretlerini [mehirlerini] de güzelce verin; zina etmeyen ve gizli dost tutmayan namuslularını [seçip nikahlayın].*” [Nisâ (4), 25] ayeti gibi olduğunu isabetle tespit ediyor. Buna göre, nasıl ki, namuslu olma, zina etmeme ve gizli dost edinmeme, kendisiyle ancak sahibinin izniyle evlenilecek mü'min cariye'nin sıfatı ise, aynı şekilde, isyan etmeme, yani helal addetmeme ve haddi aşmama da haram etlerden yemeye mecbur kalan [Müslüman] kişinin sıfatıdır.¹⁴ Böylece o, gramer bakımından hal olan bu ifadelerin anlamca sıfat olduğunu, dolayısıyla, haram etlerden yemek zorunda kalan bir Müslümanın bunu helal saymaması ve gereğinden fazla yememesi gerektiğini belirtiyor.

Mâtürîdî'nin ayetler arasında ilişki kurarken dikkate aldığı diğer bir nokta da hükümlerin illetleridir. Ayetlerin bazılarında hükümlerin illetleri belirtilmiş, bazılarında belirtilmemiştir. Buna bağlı olarak o, ayetleri birbirine şahit getirir. Ele aldığımız konu hakkındaki bir açıklamasından bunu anlayabiliriz. Mâtürîdî, öncelikle, ilgili ayetlerde niteliği belirtilen etlerin yenilmesinin ve bunlardan faydalanılmasının haram olduğunu, fakat ayetlerde bu haramlığın nedenlerinin yer almadığını belirtiyor. Hemen akabinden de, “Aynı şekilde, ‘*Bugün size temiz olan şeyler helal kılındı. Ehlikitabın yemeği size, sizin yemeğiniz de onlara helaldir.*’ [Mâide (5), 5] ayeti de [nelerin] helal olduğunu zikretmiş, fakat niçin helal olduğunu zikretmemiştir.” açıklamasını yapıyor.¹⁵ Onun burada zikrettiği ayet, yeme-

¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VIII, 206-08.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 311-12.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 242.

içme konusunda nelerin helal olabileceği hususundaki en genel ilkeyi veren ayettir. Gerçekten o, bu atfı bilinçli olarak mı yapmıştır, bilmiyoruz; fakat kanaatimizce bu, onun atfı tekniğinin en özgün tarafını oluşturuyor. Kur'an'da konuların çeşitli surelere serpiştirilerek işlenmesi, birçok ayrıntının genel bir konunun alt konusu olarak görmeyi ve gerekli olan yerlerde o konuya ilişkin genel ilkeyi veren ayete atfı yapmayı gerekli kılıyor. Bu da Mâtürîdî'nin burada uyguladığı atfı tekniğini son derece önemli hale getiriyor.

Sadece yukarıdaki ayetler çerçevesinde verdiğimiz bilgiler bile göstermektedir ki, Mâtürîdî, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri hususunda ayetlere gelişigüzel atıflar yapmamış, somut teknikler uygulamıştır. Ayetlerden birinin diğerinin kapalılığını gidermesi, eksikliğini tamamlaması, kapsamını artırması, yanlış anlaşılmasını önlemesi, hükmünü neshetmesi veya değiştirmesi ya da metnini daha anlaşılır hale getirmesi gibi nedenler, Mâtürîdî'nin ayetleri birbirine şahit göstermesi için gerekçe teşkil etmektedir. Geliştirdiği atfı tekniklerinin hemen hepsi son derece önemlidir, kendisine kadar oluşan tefsir geleneğine nispetle de özgündür. Bununla birlikte, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmesi, onun bu kutsal kitabın yorumunu sırf metin içi bağlantılarla sınırlandırması anlamına gelmemektedir.

2. Sünnet

Tefsir usulünde pek çok hükmü belirleme işinin Hz. Peygamber'e bırakıldığı, Onun, Kur'an'ı tebliğ ve tebyin (açıklama) etmekle görevli olduğu, anlamı kapalı (mücmel, müşkil, mübhem vs.) ayetleri zaman zaman açıkladığı vurgulanmaktadır.¹⁶ Bu da Kur'an'ın sünnetle tefsiri anlamına gelmektedir. Bu anlamda Hz. Peygamber, Kur'an'ın ilk müfessiridir.

Ayetleri tefsir ederken sünnetin dikkate alınması gerektiğini gösteren daha başka gerekçeler de bulunmaktadır. Sözelimi, Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, bütün ayetleri kapsayacak ve anlamlarının tamamını ortaya koyacak şekilde işlev görmüştür. Çünkü aralarında konusal ve anlamsal ilişki bulunan ayet sayısı Kur'an'ın sadece bir kısmını temsil etmektedir. Öte yandan, aralarında münasebet bulunan ayetler bile, bu münasebeti sağlayan konudan ekseriyetle daha fazla anlamlara sahiptir ve bu ayetler bu anlamların ortaya çıkmasında yeteri kadar etkili olama-

---

¹⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara: AÜİF Yay., 1971, s. 227-28; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2008, s. 59-62.

maktadır. Bu durum Kur'an yorumunda yeni kaynaklara yönelmeyi gerekli kılmaktadır. İşte bu noktada öne çıkan ilk kaynak sünnettir. Ayetlerin tefsirinde bir veri kaynağı olarak sünnete başvurulması, bir yandan Kur'an-sünnet bütünlüğünü sağlaması, diğer yandan Hz. Peygamber'in bazı ayetlere getirdiği açıklamaları göstermesi bakımından dikkat çekici ve muteberdir.

Hicri dördüncü yüzyılın başlarına kadar oluşan tefsir geleneğinde sünnetin önemli bir yeri olduğunu müşahede ediyoruz. Müfessirler Hz. Peygamber'i Kur'an'ın ilk müfessiri, hadisleri de ilgili oldukları ayetlerin ilk tefsirleri olarak görmüşlerdir.¹⁷ Klasik dönem müfessirlerinden hiçbiri gösterilemez ki, Kur'an'ı tefsir ederken bu hadislere atıf yapmış olmasın. Kendisinden önceki müfessirlerin bu yöntemini benimseyen Mâtürîdî'nin de tefsir anlayışında sünnetin önemli bir yeri vardır.

Ebû Mansûr Mâtürîdî, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde olduğu gibi, Kur'an'ın sünnetle tefsiri meselesinde de usulünü ihtiyaca göre belirler. Görebildiğimiz kadarıyla, bu meselede ilk ihtiyaç Kur'an'ın yanlış anlaşılmasının önüne geçmektir. "Haccı ve umreyi Allah için tam yapın."¹⁸ Ayeti bunun güzel bir örneğini teşkil eder. İlk bakışta bu ayetin haccı da umreyi de farz kıldığı düşünülebilir; zira bu ayet hac gibi umrenin de tamamlanmasını emretmektedir. Mâtürîdî bu delillendirme biçiminden haberdardır. Fakat haklı olarak, bu ibadetlerin farz olup olmadığını bu ayetle değil, "[Kutlu] Ev'in haccedilmesi, Allah'ın, [haccın] yoluna gücü yeten insanlar üzerindeki hakkıdır." [Âl-i İmrân (3), 97] ayetiyle belirlemek gerektiğini, bu ikinci ayette de yalnızca haccın farz kılındığını ileri sürmektedir. Sonra mensubu bulunduğu Hanefi Mezhebinin görüşünü hatırlatan Mâtürîdî, bu mezhebin alimlerinin, Câbir'den, İbn Mes'ûd'dan ve Hz. Âişe'den gelen ve haccın farz, umrenin nafîle olduğunu bildiren hadisleri delil olarak kullandıklarını bildirmektedir.¹⁹ Böylece o, sünnete, ayetlere hem hatalı anlamlar yüklenmesini engelleyen hem de onlardan hüküm istinbat edilmesini sağlayan çift yönlü bir fonksiyon yüklemektedir.

¹⁷ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 59, 63-64.

¹⁸ Bakara (2), 196.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 380-81.

Bazen Mâtürîdî'nin nazarında sünnet, bir ayetin hükmünü hafifleten veya ağırlaştırılan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. “Yeryüzünde sefere çıktığınızda kafirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size herhangi bir günah yoktur.”²⁰ ayetinde, namazın kısaltılması seferde düşmandan gelecek saldırı şartına bağlanmaktadır. Mâtürîdî bu ayeti tefsir ederken, Hz. Peygamber'in önceleri güvende olduğu durumlarda namazlarını kısaltmadığını, fakat sonradan Allah'ın bu şartı kaldırdığını ve hükmün yolculuğu kapsayacak şekilde genişletildiğini savunmaktadır. Yolculukta korku olmasa bile farz namazların kısaltılmasının gerekli olduğu hükmüne, Hz. Peygamber'in “Bu, Allah'ın size verdiği bir sadakadır; O'nun [verdiği] sadakayı kabul edin.”²¹ hadisine ve onunla benzerlik arzeden diğer hadislere dayanarak ulaşmaktadır. Sahabeden İbn Ömer'e (ö. 73/692) isnat edilen, “İki rekattir, iki rekattir; kim sünnete muhalefet ederse kafir olur.” cümlesini de yorumsuz aktararak, bu konudaki tartışmalara kendi zaviyesinden son noktayı koymaktadır.²² Mâtürîdî düzeyindeki bir alimden, öncelikle bu haberin sahih olup olmadığını, sonra da namazı kısaltmak gibi tali bir meselede tekfirin mümkün olup olmadığını tartışmasını beklememizdir. Fakat o, bunlardan hiçbirini yapmıyor. Bu durumda bize, bu cümlenin talihsiz bir beyan olduğunu söylemekten başka bir yol kalmıyor.

Tefsir ilminde Hz. Peygamber'in Kur'an'ın ne kadarını tefsir ettiği, bunun ne kadarının doğrudan, ne kadarının dolaylı gerçekleştiği tartışmalıdır.²³ Şu bir

²⁰ Nisâ (4), 101. Mukâtil (ö. 150/767), ayette geçen *yefîne* fiilinin “öldürme” anlamına geldiği kanaatindedir (Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. Abdullah Mahmud Şahhâta, Beyrut: Müessesetü't-târîhi'l-Arabî, 1423/2002, C. I, s. 253). Biz bunu biraz daha yumuşatarak çevirimize “saldırma” olarak yansıtmayı uygun gördük.

²¹ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîbu Müslim*, Riyad: Dâru tîbe, 1426, Salâtü'l-müsâfırîn (6): 4 (C. I, s. 310); Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-kible, 1419/1998, Salât (2): 269 (II, 149); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî (el-Câmi'u's-sahîb)*, thk. İbrahim Atve 'Avad, et-tab'atü's-sâniye, Kahire: Şirketü mektebe ve matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975, Tefsîru'l-Kur'an (48): 5 (C. V, s. 243).

²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 8, 10 (ركعتان، ركعتان؛ من خالف السنة كفر).

²³ İlgili tartışmalar için bkz. Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 63-67.

gerçek ki, müfessirler bazen bir ayetle uzaktan ilgili olan, hatta ilgisiz gibi görünen hadisleri bile o ayetin tefsirinde kullanabilirler. Mâtürîdî'nin de “*Bugün size dininizi kemale erdirdim / olgunlaştırdım.*”²⁴ ayetinin tefsirinde benzer bir yola başvurduğunu görüyoruz. O, ayetteki *ekmeltü* kelimesini “üstün kıldım” şeklinde yorumlamakta, yorumunu güçlendirmek için de “[Düşmana] iki aylık yoldan korku salacak kadar yardım olundum.”²⁵ ve “Bu yıldan sonra hiçbir müşrik [Kabe’yi] hacedemez.”²⁶ hadislerini zikretmektedir.²⁷ Oysa referansta bulunduğu hadisler tefsir ettiği ayetle belki uzaktan ilgili görülebilir.

Sünnetin Kur’an karşısında iki fonksiyon icra ettiğini, bunlardan birinin onu tefsir etmek (*beyân*), diğersinin de ona zıt olmayan yeni hükümler koymak (*teşri’*) olduğunu biliyoruz.²⁸ Mâide ve En’âm Surelerinin yukarıda zikrettiğimiz ayetlerinde eti haram kılınan hayvan olarak yalnızca domuzun adı geçmektedir. Domuz dışındaki her hayvanın etini yemek helal midir, haram mıdır? Bu hususta esas alınması gereken kriter nedir? Mâtürîdî bu sorunu, Hz. Peygamber’in azı dişi olan yırtıcı hayvanları ve pençeleriyle avlanan kuşları yemeyi yasakladığını bildiren rivayete atıfta bulunmak suretiyle çözmektedir.²⁹ Onun, sünnete meşruluğun sınırlarını belirleyecek kadar fonksiyon yüklemesi abartılı görülebilir. Fakat “*O [Peygamber] onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılar.*”³⁰ ayeti, Hz. Peygamber’e bu yetkiyi belli prensipler dahilinde zaten vermektedir.

Mâtürîdî, yorumladığı ayetle konusu aynı veya benzer olan hadislere dayanarak, o ayetten çıkardığı hükmün tekniğine uygun hükümler çıkarır. Nitekim “*Sarhoşken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.*”³¹ ayetini açıklarken, sarhoşun, belki kasten değil, fakat hata eseri olarak namazı bozacak sözler söylemesinin mümkün olduğunu, bu yüzden namaza yaklaşmaması gerektiğini

²⁴ Mâide (5), 3.

²⁵ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi, Kahire: Mektebü İbn Teymiye, ty, XI, 61, 64 (11047, 11056).

²⁶ Buhârî, Hac (25): 67 (I, 498); Müslim, Hac (15): 435 (I, 613).

²⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV, 150-51.

²⁸ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 67.

²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, V, 240.

³⁰ A’râf (7), 157.

³¹ Nisâ (4), 43.

belirttikten sonra, “Sizden biri namazının farkında olmasa namaz kılmış olmaz.”³² hadisini zikreder. Bu esnada çok ince bir tahlille, ayette sarhoşken namaz kılmanın değil de bizzat sarhoş olmanın yasaklandığı sonucuna ulaşır. Daha sonra da biraz sonra tekrar değineceğimiz, “Kaçan kölenin ve [kocasına] dik kafalılık eden kadının namazı yoktur.” anlamındaki hadisi bu ayete uygun bir biçimde yorumlayarak, “Bu hadiste namaz değil de bizzat kaçma ve dik kafalılık (*nüşûz*) yasaklanıyor.” der ve böylesi sebeplerle yasaklanan ibadetlerin tamamının aynı şekilde olduğunu, dolayısıyla bunlarda bizzat ibadetlerin değil de sebeplerin yasaklandığını ileri sürer.³³

Fakat Mâtürîdî’nin Kur’an’ı sünnetle tefsirinin en önemli tarafını, sünnete Kur’an’ı neshetme yetkisi tanınması oluşturmaktadır. Hanefilerin, sünnetin mütevâtir veya meşhur olması şartıyla genel olarak kabul ettiği bu fikrin,³⁴ onun tefsirindeki en açık örneği recim meselesidir. Zinakârlara verilecek ceza hakkında inen ilk ayetlerde, “*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlar aleyhine kendinizden dört şahit getirin. Eğer [bu şahitler] şahitlik yaparlarsa, onları, ölüm vefat ettirinceye veya Allah haklarında bir yol belirleyinceye kadar evlerde tutun. Bunu [fuhuşu] sizden iki kişi yaparsa, onlara eziyet edin. Eğer tövbe edip kendilerini düzeltirlerse, onları bırakın. Allah merhametli bir tövbe kabul edicidir.*”³⁵ denilmektedir. Mâtürîdî, bu ayetlerde öngörülen tazir ve eza cezalarının, İslam hukukunda kabul edilen celde (sopa vurma) ve recim (taşlayarak öldürme) cezaları ile çeliştiğini tespit etmekte ve bahsi geçen ayetlerin sünnet ile neshedildiğini, yani hükümlerinin ilga edildiğini ileri sürmektedir:

“Bu ayetin ne ile neshedildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Bir grup alim [bu ayetin], “*Zina eden erkek ve kadından her birine yüz sopa vurun.*” [Nûr (24), 2] ayeti ile neshedildiğini ileri sürmektedir. Fakat bize göre, [eza ve tazir ayeti ile] bu iki ayetin hükümlerini uzlaştırmak mümkündür. O halde bu ayetle nesh nasıl

³² Bu hadis bu metinle kaynaklarda yer almamaktadır. Benzer bir hadis için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahih*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb – M. Fuâd Abdulkâki, Kahire: el-Matbaatü’s-selefiyye, 1400, Vudû’ (4): 53 (I, 88-89); Müslim, *Salâtü’l-müsâfirîn* (6): 222 (I, 355).

³³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, III, 239.

³⁴ Zekiyüddin Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-fikh)*, Çev. İ. Kafi Dönmez, Ankara: TDV, 1990, s. 366.

³⁵ Nisâ (4), 15-16.

vaki olabilir? Fakat bize göre bu ayet, Hz. Peygamber'den rivayet edilen 'Benden alınız, benden alınız; Allah onlar hakkında bir yol belirledi: Bekâr bekârla, evli evliyle [zina ettiğinde], bekâra [yüz] sopa ve sürgün cezası, evliye [yüz] sopa ve recim cezası uygulanır. Bunda bir Kur'an hükmünün sünnetle neshedilmesine ilişkin bir delil vardır."³⁶

Kur'an kendisini "Allah'ın sözü" olarak takdim eder.³⁷ Hadis ise Hz. Peygamberin sözüdür. Allah'ın sözünün peygamberin sözünden mukayesesi kabil olmayacak kadar güçlü olduğunda şüphe yoktur. Keza, Fıkıh ilminde Kur'an tartışmasız kat'î delil iken, sünnet genel olarak zannî delil kabul edilmektedir.³⁸ Bu şartlarda normalde sünnetin Kur'an'ı değil, Kur'an'ın sünneti neshetmesi gerekir. Fakat Mâtürîdî'nin tefsir yönteminde, metni güçlü ve anlamı kesin olan Kur'an'ı, kendisine nispetle çok daha zayıf olan sünnetle neshedilmektedir. Aynı şekilde onun yönteminde Kur'an da sünneti nesheder, hatta bu diğerine nispetle evliyetle mümkündür.³⁹ Çünkü ona göre İslam'ın bu temel iki kaynağı vahiydir, dolayısıyla da birbirlerini neshetmelerinde kabul edilmeyecek bir durum yoktur.⁴⁰

Görüldüğü gibi, Mâtürîdî Kur'an ayetlerinin anlamlarını sünnet içerisinde ararken gelişigüzel hareket etmemiş, genellikle ihtiyaçlar doğrultusunda hadislere atıfta bulunmuştur. Onun bu tekniği, eserinde sınırlı miktarda hadise yer vermesi sonucunu doğurmuştur. Bunu, kendisine sınırlı sayıda hadis ulaşması, mezhebinin yönteminin akli ön plana çıkarması gibi sebeplere bağlamak,⁴¹ her yazdığından büyük bir alim ve müçtehit olduğu anlaşılan Mâtürîdî'ye yapılabilecek en büyük haksızlıklardandır. Üstelik, ayetlerle ilgili çok sayıda sahabi kavli, tâbiîn reyî, ulema görüşü tespit etmiş ve bunları tefsirinde zikretmiş olan bir müfessirin hadislere ulaşmadığını söylemenin makul bir tarafı yoktur.

Görebildiğimiz kadarıyla Mâtürîdî, tefsirinde yararlandığı hadisler kadar bu hadislerin metinlerini de ayetlerin anlamlarıyla ilgileri kadarıyla sınırlandırmış, lüzumsuz alıntılarla eserini kabartmamıştır, hatta bazen hadisin yalnızca içeriğini

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 76.

³⁷ Tevbe (9), 6; Fetih (48), 15.

³⁸ Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 55-56, 70-71.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 259.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 77.

⁴¹ Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 168.

cümle içerisinde vermekle yetinmiştir. Çağdaş tekniklerle de uyum arzeden aynı bilimsel tavrını hadislerin senetleri hakkında da sürdürmüş, Kur'an'ın anlamına herhangi bir katkı sağlamadığı için tefsirinde isnat zincirlerine hiç yer vermemiş, bunun yerine en fazla ilk raviyi, yani, sahabe ve tâbiyi zikretmekle iktifa etmiştir. Fakat Kur'an'da anlam arayışı bu kadarla bitiverecek bir serüven değildir, daha başka kaynakların da onun anlamına katacağı çok şeyler vardır. Kanaatimizce, Kur'an ve sünnetten sonra en önemli tefsir kaynağı Arap dilidir.

Fakat bu yeni konuya geçmeden önce hadis kaynakları bakımından çok önemli gördüğümüz bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Mâtürîdî'nin tefsirine aldığı bazı hadislerin metinleri, günümüze ulaşan hadis kaynaklarında yer alan hadislerin metinlerinden farklıdır. Yukarıda onun “Kaçan kölenin ve [kocasına] dik kafalılık eden kadının namazı yoktur.” (لَا صَلَاةَ لِلْعَبْدِ الْآبِقِ، وَلَا لِلْمَرْأَةِ النَّاشِرَةِ) şeklinde naklettiği hadis, bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Abdurrezzâk'ın (211/826) *el-Musannaf*'ında bu hadis, “Üç grup vardır ki, namazları kulaklarından [ileriye] geçmez: [Geri] gelip de elini efendisinin elinin içine koymadığı sürece efendisinden kaçan köle, üzerinde hakkı olan kocası kendisine kızgın olarak geceleyen kadın ve bir topluluk kendisini sevmeyen halde o topluluğa imamlık yapan kişi.” şeklinde geçmektedir.⁴² İbn Huzeyme'nin (311/923) *es-Sahih*'inde ise, hadisin metninde üç grubun namazını Allah'ın kabul etmeyeceği, namazını kabul etmeyeceği kadının da dik kafalılık veya haksızlık niteliği zikredilmeksizin kocasının kızdığı kadın olduğu belirtilir. Onun naklettiği hadiste üçüncü grup olarak, Abdurrezzâk'ın rivayetinden tamamen farklı bir biçimde “ayılincaya kadar sarhoş” kaydı yer alır.⁴³

⁴² Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannaf*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983, C. XI, s. 247 (No: 20449).

Hadisin köyle ilgili kısmını Müslim de rivayet etmektedir. Bkz. Müslim, *İmân* (1), 124 (I, 49).

⁴³ Ebû Bekir Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Neysâbüri, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, et-tab'atü's-sâlise, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2003, C. I, s. 465 (No: 940).

Hadislerde mana olarak rivayetin caiz olduğunu, bu sebeple hadisler arasında az veya çok metin farklılıklarının bulunduğunu din ilimleriyle biraz ilgilenen herkes bilir. Ancak tefsirinde verdiği bilgilerden Kur'an ve tefsir alanı kadar hadis ve sünnet alanında da gerçek bir otorite olduğu anlaşılan Mâtürîdî'nin, kaynaklarda bulunmayan metinleri hadis adı altında nakletmesi beklenemez. Keza, onun hadislerin metinlerinde sehven veya kasten değişiklik yapması da ihtimal dışıdır. Zira fıkıh ve kelim gibi ilimlerde derin bilgiye sahip olması, onda bir nassın metnin değişmesinin hükümde neleri değiştirebileceği hususunda farkındalık oluşturacağından, böyle bir özensizlik göstermesinin önünde başlı başına bir engeldir. Bu arada, bazı kadınların kocalarına karşı sergiledikleri dik kafalı tavırlarından ve bunlara karşı alınacak tedbirlerden bahseden Kur'an ayetleriyle⁴⁴ paralellik arzemesi itibarıyla, onun esas aldığı rivayetin diğer rivayetlerden daha muteber görüldüğünü de itiraf etmek gerekir. Bu durumların hepsini bir arada değerlendirdiğimizde, onun, bildiğimiz hadis kaynaklarının dışında oldukça sağlam hadis kaynaklarına sahip olduğunu düşünebiliriz. Yine de bu konu hadis araştırmacılarının gayretlerini beklemektedir.

3. Arap Lügati

İlahi kitapların *Levh-i Mahfûz*'daki orijinallerinin kelamı, ilahidir; vahyedilirken insani dillerle tecelli eder. Mâtürîdî bunu, "Kur'an'ın Levh-i Mahfûz'da hangi dilde olduğunu bilmiyoruz; şu kadar var ki, Allah onu Arap diliyle indirdiğini bildirmektedir. Aynı şekilde her [ilahi] kitap, yalnızca kendilerine vahyedilen [toplum]ların dilleriyle indirilir." cümleleriyle anlatır.⁴⁵ Kendi ifadesiyle Kur'an, Hz. Muhammed'e Arapça olarak indirilmiş bir kitaptır.⁴⁶ Mademki öyledir; o halde bir müfessirin onu tefsir ederken Arap dilinin lügatinden, üslup ve inceliklerin yararlanması elzemdir; zira onun anlamsal açılımı, sözcük, lafız ve ibarelerinin bu dildeki manalarıyla yakından ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, Arapçanın dilbilgisi kurallarının, yani, fonetiğinin, morfolojisinin, etimolojisinin ve sözdiziminin gösterdiği manalar, Kur'an'ın tefsirini yönlendiren ilk faktörlerdendir.

---

⁴⁴ Nisâ (4), 34.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VII, 268.

⁴⁶ Yûsuf (12), 2; Tâhâ (20), 113; Zümer (39), 28; Fussilet (41), 3; Şûrâ (42), 7; Zuhruf (43), 3.

Her müfessir gibi, İmam Mâtürîdî de Kur'an'ı yorumlarken Arapçanın lügatinden, sarf (dil bilimi, morfoloji), nahiv (söz dizimi, sentaks), iştikâk (türeme) gibi dilbilgisi kurallarından elbette yararlanır; ayette geçen kelimelerin anlamlarını tahlil eder, cümlelerin gramer yapıları üzerinden anlam üretir. Ancak bunları her zaman veya sıklıkla değil, gerekliliğine inandığında yapar. Bir örnek verecek olursak, “Eğer Allah’ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı...”⁴⁷ ayetindeki gramer yapısının (yani şartın) bir cevap gerektirdiğini, bu cevabın, “Allah birbirini zina ile suçlayarak lanetleşen eşlerden hangisinin zina ettiğini, yalan söylediğini veya günahkâr ya da lanetli olduğunu bildirirdi.” şeklinde özetlenebilecek ihtimallerden biri olabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁸ Böylece ayeti, Arapçanın nahiv yapısına uygun ekler takdir ederek açıklamaktadır.

4. Nüzul Sebepleri

Kur'an bazen yalın dili aşarak vakıalar üzerinden anlam kazanır. Zira onun ayetlerinin önemli bir kısmı, meydana gelen bir olay veya olaylar ya da sorulan sorular üzerine inmiştir. Tefsir metodolojisinde bunlara nüzul sebepleri adı verilir. Nüzul sebepleri, birçok ayetle tarihin somut irtibatını kuran olgulardır. Onları bilmek, kişiye Kur'an'ı doğru anlamada önemli avantajlar sağlar.⁴⁹ Mâtürîdî gibi metodoloji ilminde derin bilgiye sahip olan bir alimin, bu kadar önemli bir konuyu tefsirinde ihmal etmesi beklenemez. O, bir olguya istinaden vahyedilen ayetleri yorumlarken nüzul sebepleriyle ilgili rivayetleri genel olarak zikreder, çok doğru bir yol izleyerek, ayetleri onlar doğrultusunda anlamlandırır. Onun bu konuyla ilgili olarak uyguladığı en önemli metot, ayetin anlamını iniş sebebiyle sınırlı görmemesi, ona dayanarak genel hükümler elde etmesi, böylece tefsirini nüzul sebeplerinin bazı olumsuz sonuçlarından⁵⁰ korumuş olmasıdır.

⁴⁷ Nûr (24), 10.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, X, 113.

⁴⁹ Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1408/1988, I, 22-23; Muhammed Abdulazim ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Fevâz Ahmed Zimerli, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1415/1995, I, 89-91.

⁵⁰ Nüzul sebeplerinin bazı olumsuz sonuçları hakkında bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 20. Baskı, İstanbul: İFAV, 2012, s. 230-31.

Konuyla ilgili olarak, Hz. Peygamberin, Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt'ı (ö. 61/680-81) Mustalık Oğulları kabilesine zekat amili olarak göndermesini ele alabiliriz. Rivayete göre, adı geçen kabilenin mensupları Velid'i karşılamak için yola çıkıyorlar. Onları bu halde gören Velid, onlarla arasında cahiliye döneminden kalma bir düşmanlık bulunduğu için korkuyor. Derhal Medine'ye dönerek, onların zekat vermeye karşı geldiğini söylüyor. Hz. Peygamber de Hâlid b. Velid'i (ö. 21/642) zekat memuru olarak onlara gönderiyor. Kabile mensupları zekatlarını toplayarak Hâlid'e teslim ediyor. Hâlid, bu kabilenin itaatkâr olduğunu bizzat görüyor ve durumu Hz. Peygamber'e iletiyor. Bu olay üzerine, "*Ey iman edenler, eğer bir fasık size bir haber getirirse, bir topluluğa bilmeden çatıp da yaptığınıza pişman olmamanız için onu iyice araştırın.*" [Hucurât (49), 6] ayeti nazil oluyor.⁵¹ Mâtürîdî'nin atıfta bulunduğu bu olay, insanları birbirine düşürecek şekilde yanıltıcı bilgi vermenin açık bir fasıklık olduğunu, iyice araştırmadan böylesi haberlere itibar edilmemesi gerektiğini gösteriyor ve ayetin anlamını canlı bir resim gibi zihinlere nakşediyor.

İmam Mâtürîdî nüzul sebeplerini bazen "denildi ki..." (*kile*) kaydıyla zikreder, ilgili rivayetlerden ayetlerin tefsiri için gerekli miktarda alıntı yapar. Mesela, tefsirinde yer verdiği bir rivayete göre, Yemâme'de Şurayh adında büyük bir ticaret adamı var idi. Bu kişi Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gelmiş, Onunla konuşmuş, ancak Müslüman olmamıştır. Şurayh, bu görüşmeden bir yıl sonra, hac mevsiminde büyük bir ticaret kervanıyla Mekke'ye gelmiştir. Fakat önceden Medinelilerin bir ticaret kervanına saldırıp mallarını yağmaladığı için Müslümanlar onun Mekke'ye geldiğini duyunca, ona ve kervanına misilleme yapmak için Hz. Peygamber'den izin istemişlerdir. Bunun üzerine onlar hakkında "*Ey iman edenler, ne Allah'ın [koyduğu] sınırlara, ne haram aya, ne kurbanlıklara, ne gerdanlıklılı kurbanlara ve ne de Rablerinin lütuf ve rızasını isteyerek Saygın Eve [Kabe'ye] yönelenlere saygısızlık edin.*" [Mâide (5), 2] ayeti inmiştir. Mâtürîdî ayetin nüzul sebebini aktardıktan sonra, "Kıssanın nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz. Allah'ın zikrettiği hususla ilgili miktarı haricinde bu kıssayı bilmeye ihtiyacımız yoktur." diyerek de alıntılama tekniği yönünden metodunu ortaya koymuştur.⁵²

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, 62.

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 137-38.

5. Yazım ve Kırâat Farklılıkları

Mâtürîdî'nin atıf yaptığı diğer bir alan da sahabilerin Mushafları arasındaki yazım ve kırâat (*harf*) değişiklikleri ve ulema arasındaki kırâat farklılıklarıdır. Mesela, “*Haccı ve umreyi Allah için tam yapın.*” [Bakara (2), 196] ayetinin tefsirinde Hanefilere göre umrenin farz olmadığını izah ederken, İbn Mes’ûd’dan gelen “*Haccı tam yapın. Umre de Allah içindir.*” manasına gelen kırâati delil olarak kullanmaktadır.⁵³

Bazen Ebû Mansûr, bir ayet hakkında nakledilen kırâat ve yazım (*harf*) farklılıklarının hepsine itibar eder. Mesela, “*Onlara güven veya korkuya dair bir durum / bilgi geldiğinde, onu hemen yayarlar.*”⁵⁴ ayeti, Osman Mushafında “*وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ*” ayeti, Osman Mushafında “*مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاعُوا بِهِ*” şeklinde kayıtlı iken, İbn Mes’ûd ve Hafsa Mushaflarındaki yazımlarında (*harf*), “*Onlara bir korku veya güvene dair bir haber geldiğinde, onu hemen yayarlar.*” manasına gelen bir metinle, “*وَإِذَا جَاءَهُمْ نَبَأٌ مِّنْ خَوْفٍ أَوْ*” şeklinde yer alır. Ebû Mansûr tefsirinde her iki yazım ve kırâat biçimini de nakleder, aralarında bir tercihte bulunmaz, bunları kabul eder.⁵⁵ Çünkü bu iki okuyuşa dayalı anlamlar birbirine zıt değildir; üstelik ikinci okuyuş birincisini daha açık ve anlaşılır hale getirmektedir.

Ancak Mâtürîdî kırâatlerin gerektirdiği manayı her zaman doğru bulmaz, bazen sahabilerden gelen genel bir kırâatin yanı sıra farklı bir sahabi kırâatine de eserinde yer verir, fakat onu delil olarak kabul etmez. Mesela, Ramazan orucunu farz kılan Bakara Suresi’nin 185’inci ayeti hakkında Übey b. Ka’b’dan (ö. 30/650-51) gelen ve kazaya kalan orucun peş peşe tutulması gerektiği sonucunu doğuran *mütetâbiât* (ard arda) ifadesine bir bilgi olarak göndermede bulunur, fakat kaza orucunun peş peşe de ayrı ayrı günlerde de tutulmasına imkân tanıyan diğer sahabilerin kırâatlerini tercih eder.⁵⁶ Sahabilerin kırâatleri hakkındaki tavır bu olan Mâtürîdî, sonraki alimlerin kırâatlerini sahih veya şaz olup olmadıkları

⁵³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 380.

⁵⁴ Nisâ (4), 83.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, III, 354 ().

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 358.

açısından değerlendirmeye tabi tutmaz.⁵⁷ Onun bu tavrına sebep olarak, tefsirinde zaman zaman görüşlerine atıfta bulunduğu Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) eserinde yedi sahih kıraatten çok daha fazlasını (toplam sayı 25'e ulaşıyor) zikretmesini ve zamanında kıraatlerin sahih, meşhur, şâz gibi gruplara henüz tam olarak ayrılmış olmamasını⁵⁸ gösterebiliriz. Metodolojisi gereği, onun, Kur'an'ın anlamına katkı yaptığına inandığı kıraatlerden herhangi bir tasnife girmeden yararlandığını söyleyebiliriz.

Araştırmamızda yer verdiğimiz sınırlı örnekler göstermektedir ki, Mâtürîdî, Kur'an'ın anlamlarını ortaya çıkarabilmek için bir müfessirin dayanması gereken dahili kaynakların tamamından istifade etmiştir. Ne var ki, bu kaynaklar Kur'an'ın anlamsal inceliklerini tespitinde yetersiz kalmakta, müfessir daha başka kaynaklara müracaat etmek zorunda kalmaktadır.

C. Dayandığı Harici Kaynaklar

Klasik dönem müfessirleri, Kur'an tefsirinin olmazsa olmazı mahiyetindeki dahili kaynaklarla yetinmemişler, daha başka veri alanlarına da yönelmişlerdir. Arap edebiyatı ve belagati, cahiliye şiiri, Arap örfü ve İsrâîlî haberler bu veri alanları içerisinde yerlerini almıştır. Kronolojik olarak sonradan gelen müfessirlerin önceki müfessirlerden ve diğer ulemeden nakledilen görüşlerden istifade etmesi de önemli bir alıntılama tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar içerisinde tâbiîn döneminde sahabe kavillerine, sonraki dönemlerde de hem sahabilerin hem de tâbiîlerin görüşlerine büyük bir önem atfedilmesini bunlar arasında zikredebiliriz. İçeriden olmayan argümanlarla Kur'an'a anlamsal katkılar sağlayan, ekseriyetle ayetlerin zahirini aşan yorumlar yapmada kullanılan bu kaynakları da "ikincil kaynaklar" veya "harici kaynaklar" diye isimlendirebiliriz. Araştırmamızın bu bölümünde İmam Mâtürîdî'nin, Kur'an'ı yorumlarken rivayet tefsiri geleneğinin bu kaynaklarından ne kadar ve nasıl yararlandığını belirlemeye çalışacağız.

---

⁵⁷ Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 182; Ali Karataş, "Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 47 (ss. 161-174), Bahar 2011, s. 166.

⁵⁸ Ayrıntılar için bkz. Demirci, *Tefsir Usulü*, 120-21.

1. Arap Edebiyatı ve Belâgati

Harici kaynaklar arasında sahabe ve tabiîn müfessirlerinin ayetlerin içerisinde geçen lafızların Arap dilindeki anlamlarını belirlerken başvurduğu cahiliye şiiri önemli bir yer tutmaktadır. Bu yüzden tefsir metodolojisinde, selef alimlerinin Kur'an'ı tefsir ederken dayandığı bir referans alanı olarak cahiliye şiiri de zikredilir.⁵⁹ Sonradan buna Arap edebiyatı ve belagatinden yararlanarak, ayetlerin – tabiri caizse- kılcal damarlarına girip anlamsal inceliklere ulaşma teknikleri de eklenir.⁶⁰

Esasen Mâtürîdî, dile büyük bir önem verir. Ona göre, insanoğlunun sahip olduğu iki büyük nimet vardır. Bunlardan birincisi konuşabilme yeteneği, yani lisan, ikincisi işiterek nakletme yeteneği, yani *sem*'dir. O, bu iki yeteneği bütün hikmet türlerinin kaynağı olarak takdim eder.⁶¹ Dili bu kadar önemli bir konuma yerleştiren bir İslam aliminin, Kur'an'ı yorumlarken lügat, gramer, edebiyat, belagat gibi dil unsurlarından yararlanmaması elbette düşünülemez.

Tefsirine baktığımızda, Mâtürîdî'nin kelimelerin anlamlarıyla ilgili ciddi tahliller yaptığını, Arap Edebiyatının gerektirdiği anlamlar üzerinde durduğunu, ancak diğer pek çok müfessirden farklı olarak, edebiyat ve belagat terimlerini genellikle ismen zikretmediğini görürüz. Mesela, Kıyamet Suresi'nin genel konusu ahiret hayatına inanmayan insandır, suredeki hitaplar bu insana yöneliktir. Mâtürîdî, surenin 16'ncı ayetini açıklarken, bunun, Hz. Peygamber'i vahiy alırken dilini oynatmaması hususunda uyarıcı yeni bir hitap olduğunu, hitabın ahirete inanmayan insandan Hz. Peygamber'e çevrildiğini iddia eder.⁶² Arap belagatinde bu tür hitap değişikliklerine *iltifât* denmesine⁶³ rağmen, o bu ismi kullanmaz.

⁵⁹ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 126.

⁶⁰ Arap edebiyatı ve belagatının Kur'an tefsiriyle ilişkisi hakkında bkz. Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, Ankara: TDV, C. V (ss. 380-83), 1992, s. 381.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 28.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVI, 294-95.

⁶³ Abdurrahman Özdemir, "Kadim Bir Söz Sanatı: İltifat ve Kur'an'da İltifat Örnekleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2 (ss. 151-160), Güz 2006, s. 152.

Mâtürîdî'nin tefsir anlayışında bir üslup ve belagat terimi olarak izmârın önemli bir yeri vardır. Gerçekten de Kur'an'da izmâr esasınca inen pek çok ayet bulunmaktadır.⁶⁴ O, bunun farkındadır. Ona göre, bu tür ayetlerde bazı kelimeler açıkça söylenmemiş, gizlenmiştir. O, buna *izmâr* (الإضمار) demektedir. Bu ayetlerin anlaşılabilmesi için metinlerinin arasına zahirin muktezasına uygun sözler yerleştirilmesi gerekir. O, "Eğer engellenirseniz kolayınıza gelen kurbanı..." [Bakara (2), 196] ayetinin, yani gizleme üzere nazil olan ayetlerden biri olduğunu ileri sürer. Gerekçesi de düşman ve hastalık gibi sebeplerin bir kişinin hac yapmasına engel olmasının, engellenen kişiye kurban kesmeyi gerektirmemesidir. Mâtürîdî, izmârın doğurduğu anlamsal kapalılığı gidermek için ayetin başlangıç tarafına "hac", ortasına "ihramdan çıkmak isterseniz", sonuna da "kesiniz" kelimelerini eklemektedir. Böylece anlaşılmasını kolaylaştırdığı ayeti, "Eğer [hacdan] engellenir de [ihramdan çıkmak ister]seniz kolayınıza gelen kurbanı [kesin]." şeklinde anlamlandırmaktadır. Hemen akabinden de bir özre binaen oruç tutamayan kişinin tutamadığı günler sayısınca kaza orucu tutmasını emreden ayeti [Bakara (2), 185] delil göstererek, engellenen kişinin haccını sonradan yapması gerektiğini belirtmektedir.⁶⁵

2. Sahâbe Kavilleri

Geleneksel tefsir metodolojisinde sahabilerin Kur'an ayetlerine yüklediği manaların hatırı sayılır bir ehemmiyeti vardır. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e arkadaşlık eden, doğrudan Ondan ilim ve terbiye alan, anlayamadıkları birçok ayeti Ona sorarak öğrenen, ayetlerin inzaline şahit olan, nüzul sebeplerini bizzat yaşayan, haklarında ayetler vahyedilen, Arap dilini ve örfünü iyi bilen, üstün özellikleri, güçlü idrakleri ve sarsılmaz imanlarıyla Kur'an'ı anlamada önceliğe sahip

⁶⁴ İzmâr ve Kur'an'da kullanımı hakkında bkz. Adnan Câsim Muhammed el-Cemîlî, "el-İzhâr ve'l-idmâr ve tefâ'ul nuzumi'l-hitâbi'l-Kur'ânî – dirâse üslûbiyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*, Sayı: 16 (ss. 476-526), Bağdat, 481 vd. (<http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=45606> 18.06.2015); Nevfel İsmail Salihi, "el-'udûl 'ani'l-idmâr ile'l-izhâr fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm (Sûrat Yûsuf enmûzecen ve tatbikiyyen)", *Mecelletü Deyâlâ*, Sayı: 38, 2009 (<http://www.humanmag.uodiyala.edu.iq/uploads/pdf/aadad/2009/a38/21.pdf> 18.06.2015).

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 382.

olan ilk nesildir.⁶⁶ Bu sebeplerle sonraki nesiller, onların dini görüşlerini son derece önemsemiş, müfessirler onların ayetlerle ilgili açıklamalarına tefsir kitaplarında mutlaka yer vermişlerdir.

Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin metodolojisinde, sahabi görüşleri ayetlerin tefsirlerini belirleyen en önemli öğelerdendir. O, tefsirinde sahabilerin görüşlerine sıklıkla atıfta bulunur. Öyle ki, bir ayetle ilgili bildiği bir sahabi kavli varsa onu mutlaka zikreder. Sözelimi, yolculukta farz namazların kısaltılmasına, yani dört rekatin iki rekat kılınmasına ilişkin uzun tartışmasında sahabilerin görüşlerine yoğun olarak gönderme yapar. Mâtürîdî, onların görüşlerinin kısaltmanın delili olmadığını farkındadır. Asıl delil olarak Hz. Peygamber'in uygulamalarını ve hadislerini gösterir. Bu arada namazların kısaltılmasını kabul etmeyen ilim ehlinin varlığından da bahseder. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İbn Ömer'e isnat edilen bir söze dayanarak, onları sünnete karşı olmakla suçlar ve tekfir eder.⁶⁷ Herhangi bir tetkik yapmadan sahabi kavline atıf yapması elbette yadırganacak bir durumdur.

Bazen Mâtürîdî, sahabi kavillerini, ayetlerin anlamlarını belirleyen deliller olarak da sunar. Mâide Suresi'nin üçüncü ayetinde, yenmesi haram olan etler ve hayvanlar anlatılırken, “canları çıkmadan kestikleriniz hariç” şeklinde bir istisna getiriliyor. Eğer bu istisna ayetin başından itibaren geçerli ise, bu takdirde Allah'tan başkası, yani putlar için kesilen hayvanların etleri de henüz ölmeden yeniden kesilmeleri şartıyla helal hale geliyor. Yok, eğer bu ibare ayetin “yırtıcı hayvanların yediği” kısmının bir istisnası ise, bu takdirde de yırtıcılar tarafından avlandığı halde henüz ölmeden kesilen hayvanların etleri helal olurken, boğulan, [herhangi bir nesne ile] vurulan, düşen ve boynuz darbesi alan hayvanların etleri aynı şartlarda haram oluyor. Mâtürîdî bu problemi, Hz. Ali'nin (ö. 40/661) ve İbn Abbas'ın (ö. 68/687) görüşlerine dayanarak, istisnayı “boğulan” kelimesinden başlatmak suretiyle çözüyor. Böylece ayete, adı geçen beş grup hayvanın etlerinin ölmeden önce kesilmeleri şartıyla helal olacak şekilde anlam veriyor ki, biz de yukarıda bu ayetin tercümesini onun görüşüne uygun olarak yaptık. Mâtürîdî yine bu iki sahibinin görüşüne dayanarak, bir hayvanın boğazlandığında kuyruğunu hareket ettirmesinin veya gözünü kırpmasının ya da ayağını sallamasının

⁶⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 230-31; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 75-76.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 7-10.

canlılık alameti olduğunu savunuyor. Gayet yerinde olan bu görüşün Hz. Peygamber'den merfû olarak rivayet edilen bir hadise dayandığını da iddia ediyor; fakat tefsirinin tahkikinde, kaynaklarda doğrudan böyle bir bilginin yer almadığına işaret ediliyor.⁶⁸

İmam Mâtürîdî, görüşlerine başvurduğu sahabilerin adlarını bazen vermez. Ramazan ayında tutulamayan oruç hakkında ne yapılması gerektiğini beyan eden ayetin (Bakara Suresi'nin 185'inci ayeti) “tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde oruç tutsun” kısmına, yukarıda belirttiğimiz gibi, Übey Mushafında *mütetâbiât* (arka arkaya) ifadesi eklenir. Buna göre, kaza orucunun peş peşe tutulması gerekir. Fakat Mâtürîdî, beş sahabinin, kaza orucu tutacak kişinin bunu isterse peş peşe, isterse ayrı ayrı günlerde yapabileceği görüşünde olduğunu belirtir, fakat bu sahabilerin adlarını zikretmez. Hemen akabinden Hz. Ali'nin, İbn Abbas'ın, Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/694) ve Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/ 677) de aynı görüşte olduğunu belirtir. Bununla birlikte, yemin keffareti konusunda İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652) yemin keffareti orucu hakkındaki benzer bir kıraatini kabul eder. Çünkü Onun tespitine göre, Übey'in görüşüne çok sayıda sahabe karşı çıkarken, İbn Mes'ûd'un görüşüne hiçbir sahabe karşı çıkmaz. Hanefi Mezhebini İmamları da bu yüzden bu okuyuşa göre görüş belirlemişlerdir.⁶⁹

3. Tâbiîn ve Diğer Ulemânın Fikirleri

Müfessirler, kişilere atıf sadedinde yalnızca Hz. Peygamber'e ve sahabilerine atıf yapmakla yetinmemişlerdir. Bütün tefsir tarihi şahittir ki, her bir müfessir Kur'an'ı tefsir ederken, sünnetin ve sahabe kavillerinin yanı sıra tâbiîn reylerinden ve kendilerinden önce yaşayan veya çağdaşı olan diğer ulemanın görüşlerinden de imkânlar ölçüsünde yararlanmıştır. Bilimselliğin bir gereği olan bu tutumu Mâtürîdî de sürdürmüştür. O, tefsirinde akaid ve kelam konularından ahlak ve hukuk konularına kadar Kur'an'la ilgisi kurulabilecek hemen her konuda hem kendinin hem de ulemanın görüşlerini serdetmiştir. Tefsirinde genel olarak, önce kendi anlayışını zikretmiş, sonra da umumiyetle *kile* (denildi ki) sözünü kullanarak ilgili rivayetleri çoğu kere isim ve kaynak belirtmeden aktarmıştır. Bununla

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 143-44.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 358-59.

birlikte eserinde isim vererek görüşlerini kaydettiği âlimlerin sayısı yine de doksana yaklaşmıştır.⁷⁰

Sahabilerin görüşlerini eleştirmeden alan, birbirinden farklı görüşler söz konusu olduğunda en fazla tercih yoluna başvuran Mâtürîdî, onlardan sonraki ulemanın görüşleri hakkında aynı müsamahakâr tavrını sürdürmez. O, son derece ilmi bir tavır sergileyerek, tâbiünden bile olsa diğer alimlerin görüşlerine başvurur, sözlerinden alıntılar yapar; ancak bunlardan bazılarını olduğu gibi kabul ederken, bazılarını da eleştirir ve reddeder. Zira o, yalnızca cevval bir tefsir yeteneğine değil, aynı zamanda güçlü bir tenkit zihniyetine de sahiptir, tenkitlerini açıkça sergilemekten çekinmez.⁷¹

Hanefi Mezhebine mensup olması nedeniyle Mâtürîdî, özellikle ahkam ayetlerini yorumlarken Ebû Hanîfe'den bol bol alıntı yapar, onun içtihatlarına genellikle uyar ve görüşlerini ayetlerle ilişkilendirir. Sözelimi, “Şayet [bu Kur’an] Allah’tan başkasının yanından olsaydı, onda birçok zıtlıklar bulurlardı.”⁷² ayetinde Ebû Hanîfe’nin namazlarda kıraatin Farsça olarak ifasını tecviz eden fetvası lehine bir delil görür ve bunu, “Çünkü nazmın değişmesi ve dilin farklılaşması, anlamların değişmesini ve hükümlerin farklılaşmasını gerektirmemektedir.” cümlesiyle gerekçelendirir.⁷³

Hatta bazen Mâtürîdî, Ebû Hanîfe’nin görüşlerini mensuh kabul ettiği ayetlerle bile ilişkilendirmekten çekinmez. Nitekim zina hakkındaki eza ayetini [Nisâ (4), 16] yorumlarken şu ifadeleri kullanır: “Eğer bu ayet sadece erkeklerle ilgili ise, o zaman bunda Ebû Hanîfe lehine bir delil vardır; zira o, Lut kavminin amelinin işleyene had cezasını değil, ta’zir ve ezayı gerekli görmektedir. Fakat bu ayet mensuktur.”⁷⁴

⁷⁰ Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 63-65; Topaloğlu, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, XLI, 32.

⁷¹ İsmail Çalışkan, “Tefsirde Mâtürîdî’yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te’vilâtü’l-Kur’an’ın Tefsir İlmindeki Yeri”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 7 Sayı: 2 (ss. 67-93), Mayıs – Ağustos 2010, s. 86 (http://www.milelvenihal.org/dosyalarim/pdf/5f329be3-d112-4e9b-8a4d-b280ac325040MilelveNihal_c7_s2.compressed.pdf 17.03.2015).

⁷² Nisâ (4), 82.

⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, III, 254-55.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, III, 76.

Bazen Mâtürîdî, görüşlerini bu kadar önemsemesine rağmen Ebu Hanife'nin görüşlerini eleştirir ve reddeder.⁷⁵ Ancak onun ara sıra mezhebinin imamının görüşlerini kabul etmemesini, kat'î bir eleştiri olarak değil, Hanefi fikhını güncelle buluşturma ve geliştirme faaliyetinin bir parçası olarak görmemiz gerekir. Aslında Hanefi geleneğin karakterinde de bu vardır. Cassâs'ın (ö. 370/981) şahitlik meselesiyle ilgili olarak, "Şayet [Ebû Hanife] sonraki insanların durumlarına şahit olsaydı, şahitlik konusunda başka görüşler ileri sürerdi." demesi,⁷⁶ bunu açıkça gösteriyor. Fakat üzümler belirtelim ki, her nedense Hanefiliğin bu canlı damarı zamanla körelip yok olmuştur.

Yazdıklarından anladığımız kadarıyla, Mâtürîdî, Ebû Hanife'ye yönelttiği eleştirilerinde onu veya Hanefiliği etkisizleştirmek gibi bir niyet taşımamıştır; delillere dayanarak sadece düşüncelerini dile getirmiş, eleştirilerini gayet seviyeli ve bilimsel düzeyde yapmıştır. O, aynı tavrını Hasan el-Basrî (ö. 110/728) için de sürdürmüştür. Yani onun görüşlerini genel olarak kabul etmekle birlikte bazen de eleştirmiştir.⁷⁷ Diğer ulemanın görüşlerini ise, bazen kabul, bazen reddetmiştir. Dini açıdan doğru yolda görmediği mezheplerin alimlerine ise, bu kadar müsamahakâr davranmamıştır. Fakat ister kabul, isterse ret yönünde olsun, bütün tercihlerini mutlaka gerekçelendirerek yapmıştır.

Ehl-i sünnet mezhepleri içerisinde İmam Şâfiî, Mâtürîdî'nin en fazla eleştirdiği alimlerden biridir. Şâfiî, Kur'an'ın sünneti neshedemeyeceği görüşündedir. Bu sebeple kiblenin tahvilini sünnetin sünneti neshi olarak görmektedir. Oysa Hz. Peygamber, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'yı herhangi bir ayet olmaksızın kendi tercihiyle kible tayin etmiş, Hicretin ikinci yılında "Artık yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir."⁷⁸ ayeti gelince de namazlarında Kabe'ye yönelmeye başlamıştır. Görüldüğü gibi, bu olayda açıkça sünnetin Kur'an'la neshi söz konusudur; fakat Şâfiî bunu kabul etmez.

⁷⁵ Çalışkan, *Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek*, 85.

⁷⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs, *Abkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1414/1993, C. I, s. 692.

⁷⁷ Çalışkan, *Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek*, 85.

⁷⁸ Bakara (2), 144.

Mâtürîdî bu ayeti yorumlarken, “Onun [Şâfiî’nin] bu görüşü, fevkalâde bir kabahattir. Bunda Kur’an’ı [bir kenara] atmak, bırakmak –ki, bu bize yasaklanmıştır- ve Yüce Allah’a hükmetmek vardır.” sözleriyle Şâfiî’i ağır bir biçimde eleştirmektedir.⁷⁹ Sarfettiği bu cümleler, onun, din anlayışının merkezine Kur’an’ı yerleştirdiğini göstermektedir. Ayrıca bu ifadeler, sünnetin Kur’an’ı neshetmesini mümkün görürken, Kur’an’da sünneti neshetme yetkisi görmemenin asla kabul edilemeyeceğini ortaya koyan güçlü delillerdir. Onun bu açıklaması, Yahya b. Ebî Kesîr’in (ö. 129/747), “Sünnet Kur’âna kâdidir, Kitab ise sünnete kâdi değildir.” anlamındaki sözü üzerine bina edilen görüşlere⁸⁰ Hanefî tepkinin boyutlarını göstermesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Şâfiî, aile içi düzeni belirleyen “*Erkekler kadınlara hakimdirler...*”⁸¹ ayetinden, “[Kadının] nikahı ancak velinin [izni] ile caiz olur.” hükmünü çıkarır. Böylece Şâfiî, kızın/kadının nikahının dinen geçerli olmasını, erkek olan velisinin iznine bağlar. Mâtürîdî ise, bu ayette evlenmeden değil, eşlerden bahsedildiğini ileri sürerek onun bu görüşüne karşı çıkar; Kur’an yorumcularının (*ehlü’l-te’vil*) da bu kanaatte olduğunu belirterek kendi yorumunu güçlü gösterir.⁸² Onun tamamen yerinde ve haklı görünen bu yorumu, Kur’an’dan çıkarılan bir hükme ilgili ayetin imkan vermesi gerektiğini, aksi halde içtihadın geçersiz olacağını gösteren güzel bir örnektir.

İyi bir eleştirmen olduğu anlaşılan Mâtürîdî’nin, eleştirilerini mezhep üzerinden yürüttüğünü, Şâfiî’yi de bu yüzden tenkit ettiğini söyleyemeyiz. Anladığımız kadarıyla o, eleştirilerini sırf ilmi mülahazalarla yapmakta, delilleri İslam’da daha doğruya ulaşmak amacıyla kullanmaktadır. “*Bugün size dininizi kemale erdirdim / olgunlaştırdım.*” [Mâide (5), 3] ayetindeki *ekmeltü* (olgunlaştırdım) fiiline “tamamladım” anlamı veren Ebû Ubeyd’i eleştirmekte ve “[Bu ayetin indiği günden önce] ölen Muhâcirler ve Ensâr eksik bir din üzere mi ölmüşlerdir? Hangi söz bundan daha kaba ve çirkin olabilir?” diye sormaktadır.⁸³ Sorduğu bu soru,

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, I, 259.

⁸⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 228.

⁸¹ Nisâ (4), 34.

⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, III, 201-02.

⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, IV, 150.

bir yandan imanın artıp artmayacağına ilişkin tartışmalarda onun yer aldığı tarafı gösterirken, diğer yandan onun keskin zekâsına delalet etmektedir.

Bazen Mâtürîdî, görüşlerini selef alimlerine muhalif bir biçimde oluşturmakta da çekinmez. Nitekim o, "Sana şarabı ve kumarı soruyorlar. 'Onlarda hem büyük bir günah hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Fakat günahı faydasından daha büyüktür.' de." [Bakara (2), 219] ayeti ile şarabın ve kumarın haram kılınıp kılınmadığını tartışır. Kendi görüşü, bu ayetin bu iki fiilin haramlığına delil teşkil ettiği yönündedir. Fakat selef alimlerinin ekserisinin, haramlığın bu ayetle değil, "Şarap, kumar, anıt taşlar ve şans okları şeytan işi birer pisliktir." [Mâide (5), 90] ayetiyle gerçekleştiği görüşünde olduğunu belirtmeyi de ihmal etmez.⁸⁴ Onun, ilim ehline cesaret veren bu tavrı, kendine ve ilmine duyduğu özgüvenden kaynaklanıyor olmalıdır.

4. Mezheplerin Görüşleri

Mâtürîdî, te'vil anlayışının bir gereği olarak, çok farklı çevrelerden alimlerin görüşlerine tefsirinde yer verdiği gibi, Ehlisünnetten Mutezile'ye, Cehmiye'den Şia fırkalarına varıncaya kadar pek çok mezhebin fikirlerine de bazen kısaca, bazen de uzunca atıflarda bulunur, onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunur. Fikirlerine göndermede bulunduğu mezheplerin çoğunluğu itikadi, bazıları da siyasi-dini ekollerden oluşur. Kelamın yanı sıra fıkıh ilminde de derin bilgiye sahip olan ve bu bilgi birikimini tefsirine yansıtan Mâtürîdî, ilginç bir biçimde Ehlisünnet mezheplerinin hiçbirine ismen atıfta bulunmaz. Bunun yerine, yukarıda örneklerini sunduğumuz gibi, mezheplerin İmamlarına ait olan görüşleri ele alıp değerlendirir.

Kelam ilminin belkemiğini iman-İslam, iman-amel, iman-küfür, salah-aslah, büyük günah işleyen (*el-mürtekibü'l-kebîre*) durumu, insan fiillerini Allah'ın yaratması, kaza-kader, ecel, müteşâbihât, mucize, kıyamet, ahiret, şefaât, Allah'ın görülmesi (*ru'yetullah*) gibi konular oluşturur. Mâtürîdî, Mutezile, Havâric, Şia, Müşebbihe, Cehmiye, Mürcie, Bâtınıye gibi mezheplerin ve kollarının ve felsefecilerin görüşlerini bu meseleler üzerinden nakli ve akli delillerle çürütmeye çalışır,

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 21-22.

akidevi ve fikri taşkınlıklarla mücadele eder. Bu mezhepleri eleştirdiği konularla ilgili ayetleri, Sünni paradigmaya uygun olarak yorumlar.⁸⁵

Eleştirdiği mezheplere karşı genellikle mutedil bir dil kullanan Mâtürîdî, bazen sertleşerek maksadını aşan cümleler sarfedebilmektedir. Bunun en uç biçimi, muarızlarını tekfir etmesi oluşturmaktadır. Müşriklere hitaben, “Sizden kim zulmederse, ona büyük bir azap tattıracağız.”⁸⁶ diyen ayetin tefsirinde bunu görebiliriz. O, ayetin tefsirinde üç farklı mezhebin görüşünü zikrederken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bazı Haricilerin görüşüne göre, mezheplerinin usulü gereğince [insanın] işlediği her zulüm bu [ayetteki] tehditle ilgilidir. Mutezile’nin görüşüne göre, her büyük günah sahibi bu tehdide girmektedir. Fakat Müslümanların [Ehlisünnetin] görüşüne (*kavlü’l-müslimîn*) gelince, bu tehdit kafırlık ve müşriklilik manasındaki zulmü işleyenler içindir. Bunun dışındakiler Allah’ın dilemesine kalmıştır; O dilerse azap eder, dilerse bağışlar.”⁸⁷ Haricilerin ve Mutezile’nin İslam dışında kaldığını ima etmesi kabul edilebilir bir tavır değildir. O, “*Kafîrler hoşlanmasa da...*” ayetine, “Mutezile hoşlanmasa da...” anlamı verirken, bu imayı aleniye çevirmektedir.⁸⁸

İslam kelamında gerçek bir otorite olan Mâtürîdî, fıkıh ve usulü alanında da en az kelamda olduğu kadar güçlü olan alimlerdenidir. İslam ilimlerinde sırasıyla taklit, temyiz, tercih ve tahrir derecelerini aşarak ictihâd seviyesine eriştiği anlaşılmaktadır.⁸⁹ Bununla birlikte o, yettiği çevreden mühlhem olarak, re’y ekolünü

⁸⁵ Ayrıntılar için bkz. Çalışkan, *Tefsirde Mâtürîdî’yi Keşfetmek*, 86-88.

⁸⁶ Furkân (25), 19.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, X, 237.

⁸⁸ Saf (61), 9. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XV, 140.

⁸⁹ Hanefî tabakât kitaplarında fukahâ yedi farklı tabakada gösterilmiş ve her biri için ayrı terimler kullanılmıştır:

1. İslâm fıkıhında müctehid olanlar (*el-müctehidûn fi’ş-şer’*).
2. Mezhepte müctehid olanlar (*el-müctehidûn fi’l-mezheb*).
3. Meselede müctehid olanlar (*el-müctehidûn fi’l-mesâil*).
4. Mezhep imamının metot ve görüşüne bağlı kalarak yeni meselelere çözüm getirebilen yani tahrir yapabilenler (*el-muharricûn, ashâbü’t-tahrir*).
5. Mezhep imam ve müctehidlerinin görüşleri arasında tercih yapabilenler (*ashâbü’t-tercih*).

ve Hanefi Mezhebini benimsemiştir. Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, ahkam ayetlerini yorumlarken kaynak olarak Hanefiliği esas almıştır.

Kelami ayetleri Ehlisünnetin, fıkhi ayetleri genellikle Hanefi Mezhebinin görüşleri doğrultusunda yorumlamasına bakılarak, Mâtürîdî'nin mezhebi tefsire meylettiği düşünülebilir; ancak dikkatli bir araştırma durumun hiç de böyle olmadığını gösterir. Çünkü yer yer mezhebinin imamı olan Ebû Hanife ile Ehlisünnetin diğer büyük İmamı Şâfiî'yi bile eleştirecek kadar cesur yorumlar yapabilmesi ve delilleri tarafsızca değerlendirerek çeşitli itikadi ve fıkhi hükümler çıkarabilmesi, tefsirini mezhepçi niteliğin hakimiyetinden kurtarmaktadır. Allah'ın haberi sıfatlarıyla ilgili ayetleri kendinden önceki Hanefi ve diğer Ehlisünnet geleneğinin benimsediği tefviz yoluna aykırı olarak tevil etmesi ise,⁹⁰ onun tefsirinin en orijinal yönlerinden birini oluşturmaktadır. İman meselelerinde bile mezhebinden bağımsız görüşler benimseyen Mâtürîdî'yi mezhebi tefsir yapmakla suçlamak, kelimenin en hafifiyle haksızlık olur.

Öte yandan tefsirinin hiçbir bölümü yoktur ki, Mâtürîdî, orada akli kullanma ve nakil karşısında aklın rolünü belirleme hususunda anlaşılmadığı Mu'tezile, Cehmiye gibi fırkaları eleştirmemiş olsun. Tefsiri, akli hoyratça kullanan ve naklin tamamen önüne geçiren fırkalara ve kişilere yönelttiği eleştiriler ortada iken, Mâtürîdî'yi "akılcı" bir alim olarak takdim etmek gerçeklerle bağdaşmaz. Ayetleri yorumlamada rivayet tefsirine göre akli çok daha fazla öne çıkararak ve bu yüzden akli tefsir de denilen dirâyet tefsiri yönteminde en büyük tehlike, akla sınırsız bir yetki tanınması ve bunun doğuracağı keyfiliktir. "Kim Kur'an hakkında kendi görüşüyle konuşursa, isabet etse bile hata etmiş olur." vb. hadisler⁹¹ bu keyfiliği önlemeye yöneliktir. Mâtürîdî, bir yandan aklın bu türden keyfiliklerine geçit vermezken, diğer yandan da tefsiri neredeyse tamamen rivayetlerle

---

6. Mezhepte mevcut görüşlerden kuvvetli ve zayıflarını ayırt edebilecek durumda olanlar (*ashâbü'l-temyiz*).

7. Tam mukallidler (*el-mukallidü'l-mahz*).

Hayreddin Karaman, "Fakih", *DİA*, Ankara: TDV, C. XII (ss. 126-27), 1995, s. 127.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XIV, 20, 234, 268.

⁹¹ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (48): 1, V, 199-200.

sınırlandıran selefi yöntemine teslim olmayacak kadar akıl-nakil ilişkisini dengede tutabilen nadir müfessirlere dendir.⁹²

Ayrıca, çağındaki dini problemleri Kur'an ve sünnet doğrultusunda çözmeye çalışması, bu iki asılla açıkça çelişen görüş ve yorumları reddetmesi, onun salt akla teslim olmadığının göstergesidir. Bir yandan akla son derece önem veren bir görüntü verirken, diğer yandan sırf ilgili ayetlerde adamlar (*ricâl*) kelimesi kullanıldığı için kadınlardan peygamber olamayacağını savunan Mâtürîdî'nin,⁹³ tefsirinde tamamen akılcı bir yol izlediğini söyleyemeyiz.

5. Örf ve Gelenek

Fıkıh ilminde olduğu gibi,⁹⁴ Mâtürîdî'ye göre de örf ihmal edilemeyecek kadar önemli bir veri kaynağıdır. Arapça olarak inmiş olması, Kur'an'ın Arap kültürünün iletişim kodlarını kullandığının açık delilidir. Bu bakımdan Arap örfünü, özellikle de cahiliye kavramlarını ve o dönemde örfleşmiş olan dini uygulamaları bilmeden Kur'an'ın birçok ayetini anlamak zordur. Bunların en başta geleni, “*Evlere arkadan girmeniz iyilik değildir.*”⁹⁵ ayetidir. Cahiliye döneminde hacdan dönen kimselerin evlerine kapısından değil de arkasından açılan bir delikten girdiklerini bilmeden bu ayetten bir anlam çıkarmamız mümkün değildir. Mâtürîdî de bu ayeti bu cahiliye örfüne atıf yaparak açıklamaktadır.⁹⁶

Üzerinde durmamız gereken diğer bir cahiliye örfü de zıhârdır. İlgili ayette, “Sizden karılarına zıhâr yapıp da sonra söylediklerinden dönenlerin, cinsel ilişkiye girmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir.”⁹⁷ denilmektedir. Günümüzde zıhâr diye bir uygulama bulunmadığı için ilk bakışta bu ayetten sağlıklı

---

⁹² Mâtürîdî'nin akıl-nakil ilişkisi konusundaki görüşleri hakkında övgüye değer analizler için bkz. Hülya Alper, *İmam Matürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s. 51 vd.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, VIII, 113.

⁹⁴ Örf ve fıkıh ilmindeki yeri hakkında bkz. Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 175-77.

⁹⁵ Bakara (2), 189.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 371-72.

⁹⁷ Mücâdele (58), 3.

bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Bu ayette neyin kastedildiğini anlayabilmek için cahiliye dönemindeki zihâr adetini bilmek gerekir. Cahiliye adetlerinden birine göre, karısını cezalandırmak isteyen bir koca, “Sen bana anamın sırtı gibisin.” diyebilirdi. Kocasını bu sözü söyledikten sonra kadın kocasına ebediyen haram olurdu. Fakat boş olmadığı için başka bir adamla da evlenemezdi.⁹⁸ Ayette, Cahiliye Araçlarının bu adetten kaynaklanan ve kadınları mağdur eden problemleri çözmeye yönelik bir tedbir üzerinde durulmaktadır. Bu ayeti sağlıklı anlayabilmek için, onun örfle ilgili bu arka planını iyi bilmek gerekir. Mâtürîdî de bu ayeti, –yerinde bir yöntemle- söz konusu adete gönderme yaparak açıklamaktadır.⁹⁹ Cahiliye adetlerinden söz açılmışken, Mâtürîdî'nin müşriklere ve onların şirki besleyen geleneklerine karşı sert ve tavizsiz bir tavra sahip olduğunu da belirtmemiz yerinde olacaktır.¹⁰⁰

Örf ve gelenek kavramını yalnızca cahiliye dönemi ile sınırlı tutmak doğru olmaz. Bu noktada İslam ilim geleneğini özellikle vurgulamamız gerekiyor. Kur'an ve sünnet gibi, bu ilmi gelenek de ihmale gelmez. Mâtürîdî de kendinden önceki ilmi birikimi ihmal etmiş değildir. O, tefsirini baştan sona bu birikimden yararlanarak oluşturmuştur. Genellikle kabul ettiği, zaman zaman da eleştirdiği bu birikim olmasaydı, o, bu eserini bu kadar muntazam biçimde telif edemezdi. Ayrıca, geleneği ihmal etmek veya önemsememek, bir yandan haklı tepkilere, diğer yandan da önceden üretilmiş fikirleri yeniden üretmeye kalkışarak zaman kaybetmeye neden olur. O, bunu göremeyecek bir ilim adamı değildir. Günümüzde yenilik adı altında din alanında fikir üretenlerin onun bu usulünden çıkaracakları dersler vardır.

Öte yandan hemen her eserin yapılışında, her kitabın yazılışında kültürel öğeler kendini gösterir. Ana gayeleri Kur'an'ı açıklamak olduğu halde tefsir kitapları da gayet tabii karşılanması gereken bu durumun dışında değildir. Çünkü bu eserler, belli bir toplumda veya yurttaki egemen kültürel mirasın izlerini yansı-

⁹⁸ Zihâr hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaman, “Zihâr”, *DİA*, Ankara: TDV, C. XLIV, 2013, s. 387-90.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XV, 20-21.

¹⁰⁰ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Maturîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörüsü”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı: 2 (ss. 145-164), 2010, s. 177 (<http://www.emakalat.com/index.php/emakalat/article/view/41/38> 26.04.2015).

tırlar. Keza, bu eserler dünyanın belli yörelerinde ulaşılan bilgi düzeyinin de göstergeleridir. Mâtürîdî'nin tefsiri de hiçbir arka plan ve gelenek yokken birdenbire ortaya çıkmış türedi bir eser değildir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Hanefî Türk alimlerin kurup ekolleştirdiği Dâru'l-Cüzcâniye'de teraküm eden ve nesilden nesile geliştirilerek aktarılan ilim mirasının en tatlı ve en faydalı meyvesidir. Büyük bir bilim adamı kadar o bilim adamını yetiştiren kurum, çevre ve gelenek de önemi haizdir. Bu bakımdan Mâtürîdî kadar, onun yetiştiği ve eserine ilişkin öğrenci notlarının muhafaza edildiği Cüzcâniye Medresesi'ni, bu medresenin kurulup neşvünema bulmasını sağlayan Türk milleti ile Mâverâünnehir ilim havzasını da takdir etmemizde, bir hakkın tesliminden başka bir amaç aranmamalıdır.

İmam Mâtürîdî, Hz. Musa zamanındaki Yahudilere kurban kesmelerini emreden “*Allah bir inek (bakara) kesmenizi emrediyor.*”¹⁰¹ ayetinde, Ebû Hanîfe ve taraftarları lehine bir delil görüyor. Çünkü kesilecek sığırın niteliklerini açıklayan ayette “*O, öyle bir inektir ki, yeri sürececek ve ekini sulayacak kadar uysallaştırılmamıştır.*”¹⁰² buyruluyor. Tarlayı dışı değil de erkek sığır sürdüğüne göre, her ne kadar ayetlerde inek denilmişse de erkek sığır kastediliyor. O halde inek eti yememeye yemin edip de öküz eti yiyen kişi yeminini bozmuş olur, dolayısıyla kefareti ödemesi gerekir.¹⁰³

Görüldüğü gibi, ayetleri Hanefî görüşle ilişkilendiren Mâtürîdî'nin, çift süren hayvanın erkek sığır olması gerektiğini savunması Türk örfü açısından doğrudur. Ancak ayet Eski Mısır Medeniyeti ile ilişkilidir. Firavunlar döneminden kalan Mısır mitolojisinde, Tanrıça Hathor (Hator) genellikle inek şeklinde tasvir edilirdi. Çünkü inek boğadan / öküzden daha kutsal addedilirdi.¹⁰⁴ Bu itibarla

¹⁰¹ Bakara (2), 67.

¹⁰² Bakara (2), 71.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 158.

¹⁰⁴ Herman Te Velde, “Theology, Priests, and Worship in Ancient Egypt”, *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson, Vol. III (pp. 1731–1749), New York, 1995, p. 1737 (<http://www.jacobusvandijk.nl/docs/Theol.pdf> 25.06.2015); Adolf Erman, *A Handbook Of Egyptian Religion*, Translated by A. S. Griffith, London: Archibald Constable & Co. Ltd, 1907, p. 12-13 (<http://www.etana.org/sites/default/files/coretexts/14496.pdf> 25.06.2015); “Hathor”, *Vikipedi Özgür Ansiklopedi* (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hathor> 25.06.2015).

ayette öncelikle inek kastediliyor olmalıdır. Ayetin orijinalinde sığırdan bahsedilirken dişil kip kullanılması (تُثَيَّرُ) da bunu desteklemektedir. Ancak Eski Mısır kültüründe inek kadar olmasa bile boğanın da kutsanıyor olmasına bakılarak, ayette kesilmesi istenen hayvanın erkek sığır da olabileceği söylenebilir. İşte bu iki ihtimal Mâtürîdî'nin yorumuna haklılık kazandırmaktadır.

Eserinde Türk örfünün izlerine rastlamak mümkün olmasına, hatta Arapça yazdığı tefsirindeki bazı cümleleri Türkçenin gramerine uygun oluşturmaya rağmen, Mâtürîdî'yi salt bir Türk alimi ve Türk İslamının kurucusu gibi tanıtmak, Türk olmayan Müslümanları rahatsız edebilir ve neticede onu etkisizleştirmekten başka hiçbir işe yaramaz. Oysa o, eserinde sırf İslam davası güder ve görüşlerini bütün Müslümanlar için dile getirir. Bizim de onu, görüşlerini ve çevresini, onun bu yolunu izleyerek İslam toplumlarına ve dünyaya tanıtmamız daha doğru olur. Fakat bu, onun Türk asıllı güçlü bir İslam alimi ve müçtehit olduğunu söylememize engel değildir. En azından bu yazdıklarımızın öyle bir amacı yoktur.

6. İsrâîliyyât

Kur'an kendisini, kendinden önceki kutsal kitapları Arap diliyle tasdik eden bir kitap olarak tanıtır. Yine Kur'an'ın ifadesiyle, Hz. Muhammed peygamberlik zincirinin bir halkasıdır ve türedi bir peygamber değildir.¹⁰⁵ Peygamberler de getirdikleri kitaplar da birbirine zıt değil, birbirinin destekleyicisidirler.¹⁰⁶ Bu bakımdan –tahrif edilmeyen kısımları itibariyle- bu ilahi kitaplar arasında birbirine benzer pasajların bulunması ve bunlar arasında paralellik kurulması şaşılacak bir durum değildir. Özellikle tâbiîn döneminden itibaren müfessirler, bazı Kur'an ayetleri ile Kitab-ı Mukaddes pasajları arasında birtakım benzerlikler tespit etmişler, Kur'an'ı tefsir ederken bunlardan yararlanmışlardır.¹⁰⁷

Tefsirinde, Mâtürîdî'nin İsrâîliyyâtı ve İslam dışındaki din ve kültürlerden gelen bilgileri Kur'an'ı açıklamak için kullanmayı caiz görüp görmediğine dair bir beyana veya açık bir tavra rastlamak mümkün değildir. Bu yüzden bazı araştır-

¹⁰⁵ Ahkâf (46), 9, 12.

¹⁰⁶ Bakara (2), 87; Mâide (5), 46-48.

¹⁰⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 241-43; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 101.

macılar, kaynaklarda yer alan İsrâiliyyât rivayetlerini onun da tefsirinde kaydettiğini, bunların İslam'ın hükümleriyle bağdaşmayanlarını eleştirdiğini belirtirken,¹⁰⁸ bazı araştırmacılar da tam aksine onun İsrâiliyyât'a girmediğini, tefsir açısından bunu gerekli görmediğini savunur.¹⁰⁹

Bu görüşlerden hangisinin isabetli olduğunu belirlemek için Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ına müracaat etmemiz zorunlu görünmektedir. Doğrusu, o, bu eserinde yer verdiği rivayetlerden hiçbirisini İsrâilî rivayet diyerek zikretmez. Görebildiğimiz kadarıyla, bazen "Tevrat'ta da böyledir." şeklinde cümleler sarfetse bile,¹¹⁰ Kur'an'dan önceki kutsal kitaplardan doğrudan bir alıntı da yapmaz. Ancak eserine aldığı bazı bilgiler İsrâiliyyât türünden bilgilerdir. Allah'ın Hz. Adem ile Havva'ya yaklaşmalarını yasakladığı ağacın, üzüm, buğday veya ilim ağacı olabileceğini söylemesi,¹¹¹ bunun açık örneğidir.

Kur'an'da İsrâiliyyât türünden bilgilerin tefsirinde kullanılabilmesi bazı ayetler vardır. "Onlara Adem'in iki oğlunu hakkaniyetle oku. Hani [her biri] bir kurban sunmuştu da [bu kurban] birisinden kabul edilmiş, diğerinden kabul edilmemişti. [Bu kişi diğerine,] 'Seni öldüreceğim.' demişti. O da 'Allah yalnızca muttakilerden kabul eder.' diye karşılık vermişti."¹¹² ayeti bunlardan birisidir. Bu ayette Adem'in iki oğlunun kimler olduğu, bunların hangi maksatla kurban kestiği, sonrasında olayların nasıl gelişip sonuçlandığı gibi hususlar açık değildir. İnsan arzu eder ki, elde somut veriler olsa da bu hususlara açıklık getirilebilsin. Fakat Mâtürîdî'nin zamanındaki bilimsel ve teknolojik imkanlarla bu verilere ulaşmak mümkün değildir. Bırakalım onun zamanını bugün bile bu imkanlardan yoksun olduğumuza göre, kadim din ve kültürlerden, hassaten Yahudilikten elde edecek bilgileri kullanmak, tefsirde bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰⁸ Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XLI, 32.

¹⁰⁹ Muhittin Akgül, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4 (ss. 57-67), 2001, s. 66-67 (http://www.ifl.sakarya.edu.tr/dergi/dergi_4/04MAkgul.pdf 02.03.2015); Ali Duman, "İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri", *Hikmet Yurdu*, İmam Matürîdî ve Matürîdilik Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı: 4 (ss. 109 - 126), Temmuz-Aralık 2009, s. 114 (<http://www.hikmetyurdu.com> 02.03.2015).

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 236.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 89-90.

¹¹² Mâide (5), 27.

Mâtürîdî bu ayeti tevil ederken, ilk yorum olarak Hasan el-Basrî'nin görüşünü zikreder. H. el-Basrî'ye göre, ayette geçen iki kişi Adem'in bizzat sulbünden oğulları olmayıp, İsrail oğullarından iki kişidir. Bu açıklama gereğince, ayette "Adem'in iki oğlu" denmesi, Hz. Adem'in beşerin babası olması itibariyledir. Daha sonra Mâtürîdî, ayetle ilgili ikinci yorumu İbn Abbas'tan bir rivayet olarak verir. Rivayete göre, ayette sözü edilen iki kişi Adem'in bizzat sulbünden olan gerçek oğullarıdır. Adları Habil ve Kabil olan bu kişilerin her biriyle aynı batında doğan birer kız kardeşleri vardır. Kızlardan biri güzel, diğeri çirkindir. Kardeşlerden her biri güzel kızla evlenmek ister. Aralarında anlaşmazlık çıkınca da birer kurban keserek, hangisinin kurbanı kabul edilirse güzel kızı onun alması hususunda anlaşırlar. Habil'in kurbanı kabul edilince de Kabil onu öldürmeye karar verir.¹¹³

Taberî (ö. 310/923) de hem İbn Abbas'a hem diğer sahabilere hem de diğer ulemaya atfen benzer rivayetler zikreder. Bu rivayetlerden biri de meşhur tarihçi İbn İshâk'a (ö. 151/768) aittir. Taberî, onun bu rivayeti ilk kitabı bilen ilim ehlinen naklettiğini kaydeder.¹¹⁴ Onun "ilk kitap" tabiriyle Tevrat'ı kastettiği açıktır. İşte bu bilgi, Mâtürîdî'nin tefsirinde yer verdiği rivayetin İsrâiliyyâttan olduğu hususunda yeterli delildir.

Aslında tefsir geleneği, İsrâiliyyât türünden bilgilerden ve Kitab-ı Mukaddes'ten alıntı yapmaya yabancı değildir. Sahabe döneminden itibaren neredeyse bütün müfessirler, Kur'an'a ve İslam itikadına açıkça aykırı olmamak ve hurafeye kaçmamak şartıyla, bu tür bilgilerden yararlanmada bir sakınca bulunmadığı hususunda ittifak halindedir. Hz. Peygamber de gerektiğinde Tevrat'la istişhad etmekten çekinmemiştir.¹¹⁵ Şayet Mâtürîdî bu türden bilgilere yeterince başvurmuş olsaydı, kıssaların kapalı olarak anlatıldığı ayetleri tefsir ederken kendisine büyük bir kolaylığın kapısını açmış olacaktı. Hz. Musa'ya inanmadıkları, bilakis Ona ve İsrail oğullarına zulmettikleri için Firavun ve kavmine musallat edilen

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 198.

¹¹⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru hecer, 1422/2001, C. VIII, s. 321-22.

¹¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 240 vd.

belaları anlatan “*Biz de onların üzerine ayrı ayrı mucizeler olarak tufan / sel, çekirgeler, bitler, kurbağalar ve kan gönderdik.*”¹¹⁶ ayetini bunun bir örneği olarak gösterebiliriz. *Tevrat*’ın *Çıkış* kitabında bu belalar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.¹¹⁷ *Tevrat*’tan yararlanmadan sırf metnini okumakla bu ayette sel mucizesiyle neyin kastedildiği anlaşılabilir, ancak çekirge, bit, kurbağa ve kan mucizeleriyle neyin kastedildiği anlaşılabilir.

Mâtürîdî, Kur’an kıssalarını açıklarken Kitab-ı Mukaddes’ten ve İsrâiliyyât-tan yeteri kadar yararlanmadığı gibi, tarih ilmine de pek başvurmaz, coğrafya ilminden hiç yararlanmaz. Eleştirilebilecek bu tavrının bir neticesi olarak da bazı ayetleri yorumlamada son derece zorlanır. Gördüğümüz kadarıyla kendisi de bunun farkındadır. O, metodolojisindeki bu eksikliği, tefsirde böylesi bilgilere gerek bulunmadığını söyleyerek kapatmaya çalışır. Nitekim yukarıdaki kurban kıssasıyla ilgili olarak, “Fakat biz bu kıssanın nasıl ve nerede geçtiğini, Adem’in iki çocuğunun onun bizzat sulbünden olup olmadığını bilmeyiz. Bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Bu hususta yalnızca bundaki hikmeti ve ilmi bilmeye ihtiyacımız vardır ki, bu bilinsin ve gereğiyle amel edilsin.” demektedir. Hemen akabinde de alakasız bir biçimde, “*Ey Eblikitap, size peygamberimiz geldi...*” [Mâide (5), 15] ayetini ve diğer bazı ayetleri, mezkur kıssanın açıklayıcısı olarak zikretmektedir.¹¹⁸

D. Sonuç

Sonuç olarak Mâtürîdî, Kur’an’ı tefsir ederken mesnetsiz hareket etmemekte, belli bir nizam ve tertip içerisinde birtakım veri kaynaklarından yararlanmaktadır. Biz bu kaynakları, biri dahili (zorunlu, zaruri, birincil), diğeri harici (gerekli, tali, ikincil) olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Kur’an’ın Kur’anla, sünnetle, Arap lügatiyle, nüzul sebepleriyle, yazım ve kıraat farklılıklarıyla tefsiri dahili kaynakları oluşturmaktadır. Harici kaynaklar ise, Arap Edebiyatı ve Belagatinden, sahabe kavillerinden, tâbiîn’in ve diğeri ulemanın fikirlerinden, mezheplerin görüşlerinden, örf ve gelenekten ve İsrâilî rivayetlerden meydana gelmektedir. Tefsir

---

¹¹⁶ A’râf (7), 133.

¹¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Bahattin Dartma, “Tefsir İlminin Kadîm Bir Problemine Yeni Bir Çözüm Önerisi”, *Dinbilimleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 4 (ss. 9-24), 2008, s. 14-22 (http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/1833274007_dartma.pdf 24.06.2015).

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, IV, 199.

MÂTÜRİDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'DA KULLANDIĞI VERİ KAYNAKLARINA AHKÂM
AYETLERİ EKSENİNDE BİR YAKLAŞIM

geleneğinde bunlar müfessirlerin çoğu tarafından başvuru alan veri kaynakları arasında yer almaktadır.

Mâtürîdî'nin tefsir yaparken uyguladığı alıntılama tekniğinin genel hususiyetlerini şöyle özetleyebiliriz:

1- Ele aldığı ayetin tefsiri için gerekli olan miktardan daha fazla alıntı yapmaz ve tefsirini amaçsız malumatla şişirmez. Onun bu metodu çağdaş alıntılama teknikleriyle aynıdır.

2- Rivayetlerin senetlerini zikretmez.

3- Onun tefsirini okuyan bir kişi, zikrettiği görüşlerden hangilerinin ona, hangilerinin başkalarına ait olduğunu rahatlıkla anlayabilir.

4- Bir ayetin tefsiri bağlamında görüşleri, bazen isimlere, bazen mezheplere isnat ederek zikreder. Gerekli görmediği durumlarda ise, görüşlerin sahiplerinin isimlerini vermez.

5- Alıntı yaptığı görüşleri dikkatle analiz eder; onlardan bir kısmını kabul ederken, diğer kısmını reddeder.

6- Ayetin tefsiri bağlamında zikrettiği delilleri dikkatle tahlil eder; onları bir potada yoğurarak yorumlar ve neticede onlardan dini hükümler istinbat eder.

İmam Mâtürîdî'nin Kur'an'ı tefsir ederken kaynaklara başvurması, böylelikle keyfilikten kaçınması ve görüşlerin sahiplerinin telif haklarına saygı göstermesi, bilimsel etik açısından övgüye değer bir yöntemdir. Bununla birlikte, kırsaları açıklarken tarih ve coğrafya ilimlerinden, kevnî ayetleri açıklarken pozitif bilimlerin verilerinden yararlanmaması bir eksiklik olarak görülebilir. Keza, bazı ayetleri açıklarken İslam'ın genel ilkelerinden ve fıkhi kaidelerden (*el-kavâidü'l-fıkhiyye*) yararlanmaması da önemli bir eksiklik olarak zikredilebilir.

Kaynakça

Abdurrezzâk b. Hemmâm Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Musannaf*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî, et-tab'atü's-sâniye, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.

- Akgül, Muhittin, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te’vilâtu’l-Kur’ân”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4 (ss. 57-67), 2001
(http://www.ifl.sakarya.edu.tr/dergi/dergi_4/04MAkgul.pdf 02.03.2015).
- Alper, Hülya, *İmam Matürîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi’u’s-sabih*, thk. Muhibbüddin el-Hatîb – M. Fuâd Abdalbaki, Kahire: el-Matbaatü’s-selefiyye, 1400.
- Cassâs (ö. 370/981), Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Abkâmu’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru’l-fikr, 1414/1993.
- Cemîlî, Adnan Câsim Muhammed, “el-İzhâr ve’l-idmâr ve tefâ’ul nuzumi’l-hitâbi’l-Kur’ânî – dirâse üslûbiyye”, *Mecelletü Külliyyeti’l-’ulûmi’l-İslâmiyye*, Sayı: 16 (ss. 476-526), Bağdat (<http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=45606> 18.06.2015).
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara: AÜİF Yay., 1971.
- Çalışkan, İsmail, “Tefsirde Mâtürîdî’yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te’vilâtu’l-Kur’ân’ın Tefsir İlmindeki Yeri”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 7 Sayı: 2 (ss. 67-93), Mayıs – Ağustos 2010
(http://www.milelvenihal.org/dosyalarim/pdf/5f329be3-d112-4e9b-8a4d-b280ae325040MilelveNihal_c7_s2.compressed.pdf 17.03.2015)
- Dartma, Bahattin, “Tefsir İlminin Kadîm Bir Problemine Yeni Bir Çözüm Önerisi”, *Dinbilimleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı 4 (ss. 9-24), 2008
(http://www.dinbilimleri.com/Makaleler/1833274007_dartma.pdf 24.06.2015).
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2008.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, 20. Baskı, İstanbul: İFAV, 2012.
- Duman, Ali, “İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri”, *Hikmet Yurdu*, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı, Yıl: 2, Sayı: 4 (ss. 109 - 126), Temmuz-Aralık 2009 (<http://www.hikmetyurdu.com> 02.03.2015).
- Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru’l-kible, 1419/1998.
- Erman, Adolf Erman, *A Handbook Of Egyptian Religion*, Translated by A. S. Griffith, London: Archibald Constable & Co. Ltd, 1907
(<http://www.etana.org/sites/default/files/coretexts/14496.pdf> 25.06.2015).
- “Hathor”, *Vikipedi Özgür Ansiklopedi* (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hathor> 25.06.2015).

MÂTÜRİDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'DA KULLANDIĞI VERİ KAYNAKLARINA AHKÂM
AYETLERİ EKSENİNDE BİR YAKLAŞIM

- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Neysâbü'rî, *Sahibu İbn Huzeyme*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, et-tab'atü's-sâlise, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbn Kesîr (ö. 771/1369), Ebu'l-fidâ' İsmâîl b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Gize: Müessesetü Kurtuba, 1421/2000.
- Karaman, Hayreddin, "Fakîh", *DİA*, Ankara: TDV, C. XII (ss. 126-27), 1995.
- Karataş, Ali, "Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 47 (ss. 161-174), Bahar 2011.
- Kılıç, Hulusi, "Belâgat", *DİA*, Ankara: TDV, C. V (ss. 380-83), 1992.
- Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî es-Semerkandî, *Kitâbü't-tevhîd*, thk. B. Topaloğlu – M. Aruçi, İstanbul: İrşad Kitap Yayın Dağıtım, ty.
- *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu vd., İlmî kontrol: Bekir Topaloğlu, İstanbul: Mizan Yay., 2005-2010.
- Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. Abdullah Mahmud Şahhâta, Beyrut: Müessesetü't-târîhi'l-Arabî, 1423/2002.
- Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahibu Müslim*, Riyad: Dâru tîbe, 1426.
- Nevfel İsmail Salih, "el-'udûl 'ani'l-idmâr ile'l-izhâr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Sûrat Yûsuf enmûzecen ve tatbîkiyyen)", *Mecelletü Deyâlâ*, Sayı: 38, 2009
(<http://www.humanmag.uodiyala.edu.iq/uploads/pdf/aadad/2009/a38/21.pdf> 18.06.2015).
- Özdemir, Abdurrahman, "Kadim Bir Söz Sanatı: İltifat ve Kur'an'da İltifat Örnekleri", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 2 (ss. 151-160), Güz 2006.
- Özdeş, Talip, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Özen, Şükrü, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), Cilt: XXVIII (ss. 146-51), 2003.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, "Maturîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sayı: 2 (ss. 145-164), 2010
(<http://www.emakalat.com/index.php/emakalat/article/view/41/38> 26.04.2015).
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülme-cid es-Selefi, Kahire: Mektebü İbn Teymiye, ty.
- Taberî (ö. 310/923), Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Dâru hecer, 1422/2001.

- Tehânevî, Muhammed Ali, *Mewsû'atü keşşâfi istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, Beyrût: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1997.
- Tirmizî (ö. 279/892), Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî (el-Câmi'ü's-sahih)*, thk. İbrahim Atve 'Avad, et-tab'atü's-sâniye, Kahire: Şirketü mektebe ve matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.
- Topaloğlu, Bekir, "Te'vilâtü'l-Kur'ân", *DİA*, Ankara: TDV, C. XLI (ss. 32-33), 2012.
- Velde, Herman Te, "Theology, Priests, and Worship in Ancient Egypt", *Civilizations of the Ancient Near East*, ed. Jack M. Sasson, Vol. III (pp. 1731-1749), New York, 1995 (<http://www.jacobusvandijk.nl/docs/Theol.pdf> 25.06.2015).
- Yaman, Ahmet, "Zihâr", *DİA*, Ankara: TDV, C. XLIV (ss. 387-90), 2013.
- Zekiyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*, Çev. İ. Kafi Dönmez, Ankara: TDV, 1990.
- Zerkânî (ö. 1367/1948), Muhammed Abdulazim, *Menâbilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Ahmed Zimerli, Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1415/1995.
- Zerkeşi (ö. 794/1392), Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Dâru'l-ceyl, 1408/1988.